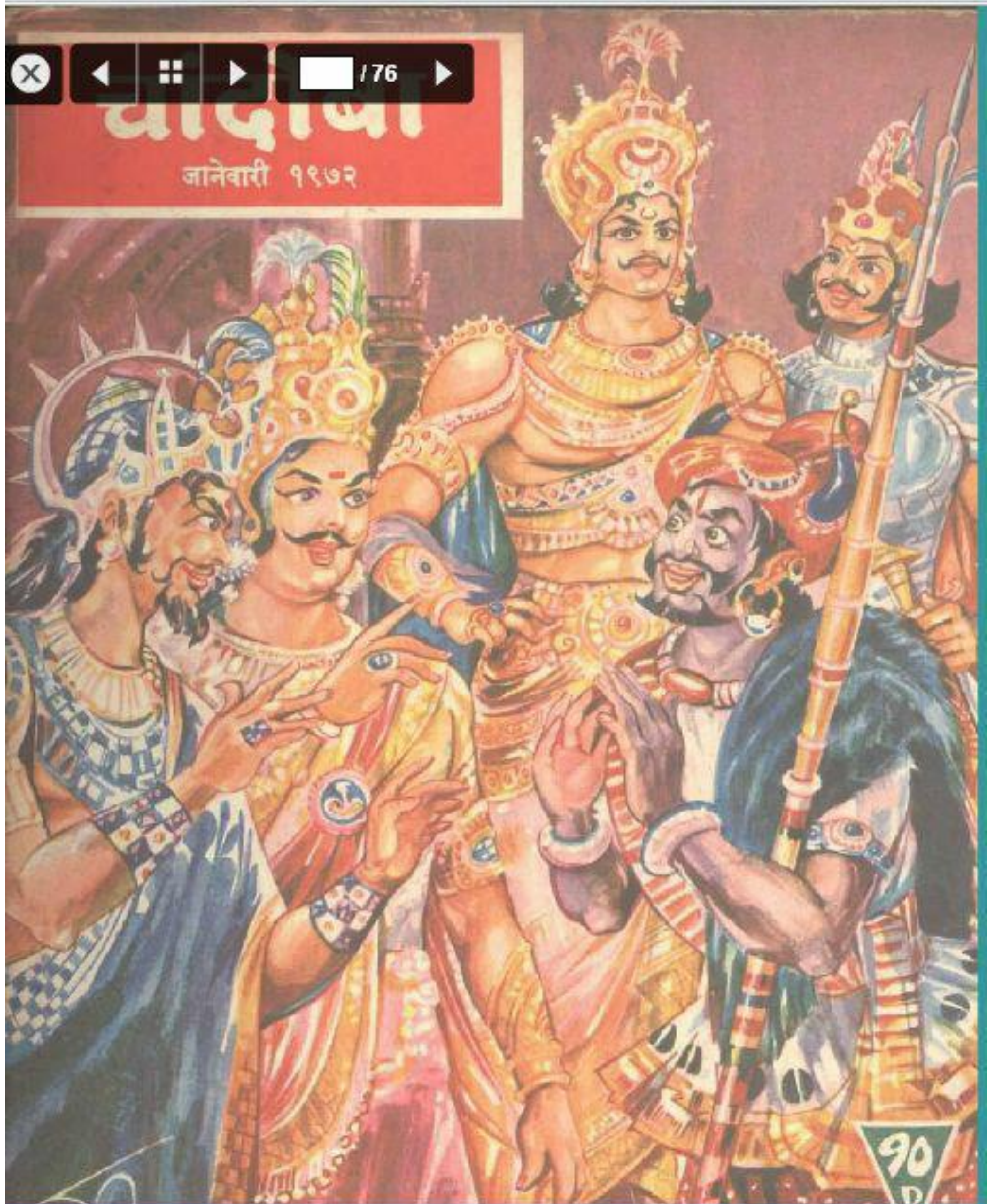

जानेवारी १९७२



अमरवाणी

नास्ति कामसमो व्याधिर्नास्ति मोहसमो रिपु:,
नास्ति क्रोधसमो वह्नि र्नास्ति ज्ञानात्परं सुखम् । ॥ १ ॥

[कामवासनेसारखा रोग नाही, मोहासारखा शत्रु नाही, क्रोधासारखा अग्नि नाही (आणि त्याचबरोबर) ज्ञानाहून मोठे सुख नाही.]

क्रोधो मूलमनर्थानां, क्रोध: संसार बंधनम्,
धर्मक्षयकर: क्रोधस्तस्मात् क्रोधं विसर्जयेत् ॥ २ ॥

[क्रोध हा सर्व अनर्थाचे मूळ कारण होय. त्याच्यामुळे संसाराचे बंधन (संभवते) आणि धर्माचा क्षय होतो! म्हणून क्रोधाचा त्याग केला पाहिजे.]

क्रोधो हि शत्रु: प्रथमो नराणां,
देहस्थितो देहविनाशनाय,
यथास्थित: काष्ठगतो हि वह्नि:,
स एव वह्निर्दहते शरीरम् ॥ ३ ॥

[क्रोध हा मनुष्याचा प्रथम शत्रु होय. ज्या प्रमाणे लाकडातली आग लाकडाला जाळते तसाच क्रोध शरीराला जाळून टाकतो.]



योग्याचा महिमा

प्राचीन काळी सिंहपुरी नगरीत एक योगी रहात असे. त्याच्याबरोबर अनेक शिष्यपण असत. तो योगी मधून मधून राजाकडे जाई आणि धर्म व नीति संबंधाने उपदेश करून राजाच्या मनाला शांति देत असे. म्हणून राजाच्या मनात योग्याविषयी फार श्रद्धा व भक्ति होती.

राजाने एकदा योगीराजांना राजवाड्यातच येऊन रहायला सांगितले आणि त्याच्यासाठी व त्याच्या सर्व शिष्य वृंदासाठी सर्व व्यवस्था राजवाड्यात करून देण्यात येईल. असे देखील सांगितले.

परंतु योग्याला ते पसंत पडले नाही. तो म्हणाला–"राजा, मी एक नियम केला आहे, दर रोज फक्त पांच घरी भिक्षा मिळेल तिच्यावर त्या दिवसाची भूक भागवायची. एकाच घरी राहून पोट भरतां येणार नाही, मला."

योगी म्हणाला ते ऐकल्यावर राजाने राज्यभर दवंडी पिटविली की योगी किंवा त्याचे शिष्य कधी भिक्षा मागायला आले तर त्यांना पोटभर भिक्षा घालावी. म्हणून त्या दिवसापासून योग्यांला व त्याच्या शिष्याला पुष्कळ भिक्षा मिळू लागली. ते पाहून कित्येक गरीब लोक त्या योग्याच्या शिष्टमंडळीत सामील झाले.

एकदां योगी भिक्षेला निघाला आणि एका ताडीच्या दुकानासमोर उभा राहला. दुकानदार बाहेर येऊन म्हणाला–"योगिराज! आत यावे. परंतु माझ्याकडे आपल्याला देण्यालायक काही नाही, आहे ती ही ताडी आहे.

योगी आत गेला. दुकानदाराने एका मातीच्या भांड्यात ताडी ओतून दिली. "कृष्णार्पणम्" म्हणत योग्याने एकाच घोटात ती सर्व ताडी पिऊन टाकली.

कु. गुणवंत देशमुख

आपल्या गुरूला ताडी पिताना पाहून सर्व शिष्यांना फार आश्चर्य वाटले व आनंदही वाटला. सर्वांनी एकेक मातीचा पेलाभर ताडी पिऊन टाकली.

त्याचा परिणाम असा झाला की योग्याच्या सर्व शिष्यांना ताडीची चव कळली आणि चटकपण लागली. ते अट्टल पिणारे झाले.

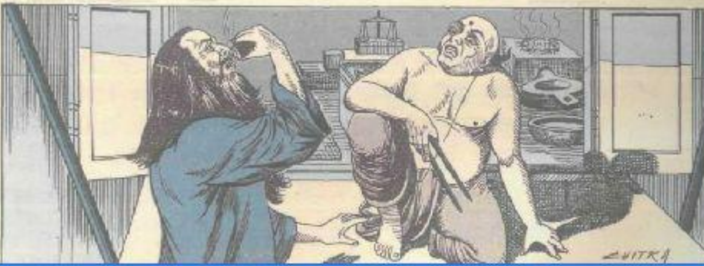
दुसरी गोष्ट अशी घडली की राजाला ती गोष्ट कळली. योग्याने व त्याच्या शिष्यांनी ताडी प्याल्याचे कळल्यावर राजाने आपल्या द्वारपालकांना त्या योग्याला किंवा त्याच्या शिष्यांना राजवाड्यात पाऊल टाकू देऊ नका अशी आज्ञा केली.

अज्ञातऱ्हेने योग्याविरुद्ध गावभर चर्चा होऊ लागली. त्यामुळे लोकांच्या मनांत योग्याविषयी घृणा भाव उत्पन्न झाला. म्हणून त्याला पुरेशी भिक्षा मिळेनाशी झाली. प्रत्येक घरासमोर त्याला फार वेळ उभे रहावे लागे. त्याच्या शिष्यांची उपासमार [illegible] सर्व शिष्यमंडळी एकेक करून त्याला सोडून निघून गेली.

आणखी काही दिवस गेल्यावर तो योगी एका सोनाराच्या दुकानासमोर भिक्षेसाठी जाऊन उभा राहला. योग्याला पाहून सोनार थट्टेने म्हणाला–"योगिराज, आपल्याला देण्यालायक मांझ्याकडे काही नाही. हे वितळलेले सोने आहे. देऊ का?"

योगी म्हणाला–"हो दे की." सोनाराने एका बारीकशा मातीच्या वाटीत चिमटयाने धरून वितळलेला सोन्याचा कढत रस आणून दिला योग्याने डोळे मिटून "कृष्णार्पणम्" म्हणत तो सर्व रस पिऊन टाकला आणि ढेकरा देत निघून गेला.

योग्याचे ते दिव्य राजाच्या कानावर गेले. तो योग्याचा महिमा पाहून चकित झाला. तो स्वत: त्या योग्याच्या शोधार्थ आला आणि त्याने त्याचे पाय धरून क्षमा मागितली.





सहावा चोर

उज्जैन राज्यातली ही एक जुनी गोष्ट आहे. राज्यभर चोरांचा सुळसुळाट वाढला होता. राजाच्या शिपायांनी चोरांना पकडण्याची शिकस्त केली. पण सर्व प्रयत्न अयशस्वी ठरले. राजधानीतल्या श्रीमंत नागरिकांनी राजाकडे आपले गाऱ्हाणे नेले व म्हणाले–"महाराज! आपणच काही प्रयत्न केलात तर आम्हांला या चोरांपासून मुक्ति मिळेल." राजाने त्यांना लवकरच चोरांचा सुळासुळाट बंद करविण्याचे वचन देऊन पाठवून दिले.

मध्य रात्रीच्या सुमारास राजा स्वत: वेष पालटून निघाला आणि चौकात येऊन उभा राहला. थोड्या वेळाने एकेक करून चार जण तेथे आले. राजाने जवळ जाऊन विचारले–"मी येऊ का तुमच्या टोळीत? तुमच्याच सारखा मी पण एक चोर आहे. तुमचे विशेष काय, सांगा!"

"मी कसली भिंत असली तरी भोंक पाडू शकतों." पहिला चोर म्हणाला.

"मी प्रत्येक प्राण्याच्या आवाजाचा अर्थ सांगू शकतो." दुसरा म्हणाला.

"कुलूप लावलेल्या पेटीचा नुसता वास घेऊन पेटीत काय आहे, हे मी सांगू शकेन." तिसरा म्हणाला.

"मी एकदां कोणाचा आवाज़ ऐकला की पुढे कित्येक वर्षे लोटली तरी मी तो कोणाचा आहे हे ओळखू शकेन." चवथा चोर म्हणाला.

नंतर चारही चोरांनी राजाला विचारले–"आता, तू आपले विशेष काय, सांगशील की नाही?"

"माझ्याबरोबर राहणाऱ्या चोरांना कधी फांशीची शिक्षा होणार नाही." राजा म्हणाला. नंतर पांचही जण चोरी करायला निघाले. राजाने खुद्द राजवाड्यातच चोरी

श्री ग. पा. कोराने

करावी असे सुचविले. इतर चोरांना ते पसंत पडले. सर्व राजवाड्याजवळ येऊन पोचले. पहिल्या चोराने भिंतीला भोक पाडायला सुरवात केली. इतक्यात कोल्हेकुई ऐकू आली.

"याचा काय अर्थ?" राजाने दुसऱ्या चोराला विचारले.

"घराचा मालक उठतो आहे, असा त्याचा अर्थ आहे." दुसरा चोर म्हणाला.

इतक्यात घुबड बोलले. राजाने त्याचा अर्थ विचारला. दुसरा चोर म्हणाला– "याचा अर्थ घरमालक आपली चोरी पाहातो आहे."

ते ऐकून चोरांनी चोरीचा विचार सोडला व चकित होऊन परस्परांकडे पहात [illegible] लगेच दुसरा देखील भुंकू लागला.

"कुत्री काय म्हणत आहेत?" राजाने दुसऱ्या चोराला विचारले.

"पहिला कुत्रा आपल्याला पळून जा, म्हणतो आहे आणि दुसरा कुत्रा पहिल्या कुत्र्याचे तोंड बंद करा म्हणतो आहे." दुसऱ्या चोराने अर्थ सांगितला.

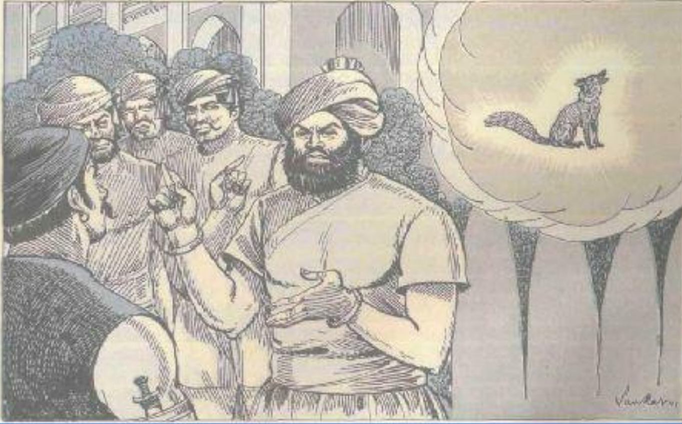
"आज शुभशकुन दिसत नाही. चला आणखी कोठे तरी जाऊ." चोर म्हणाले.

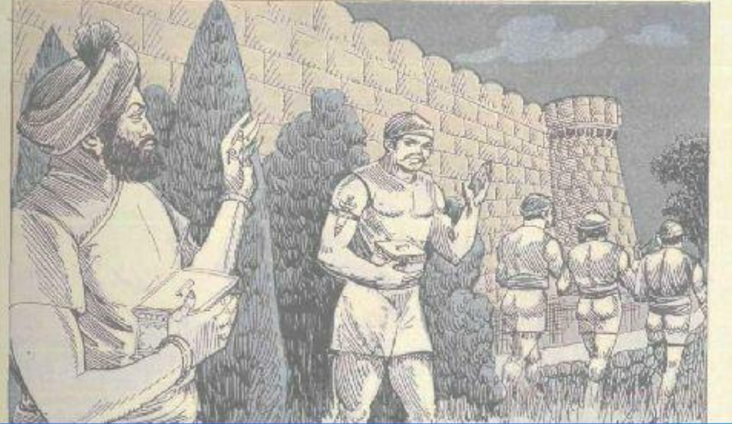
"तुम्ही भिण्याचे मुळीच कारण नाही. जे काम सुरू केले ते पुरे करा. मी तुम्हांला वाचविण्यासाठी आपला जीव द्यायला तयार आहे." असे म्हणत राजाने चोरांना प्रोत्साहन दिले. दुसऱ्या चोराच्या हुशारी [illegible] पणा दिसेल असे चारही चोरांना वाटले. म्हणून मनात भीति वाटत असून ही जे काम सुरू केले ते तडीस न्यावयाचे ठरवून पहिल्या चोराने भिंतीला भोक पाडायला सुरवात केली.

चोरांना राजवाड्यात सहा पेट्या मिळाल्या. तिसऱ्या चोराने त्यांचा वास घेऊन म्हटले–"काय पण आपले भाग्य! या पेट्यांत हिरे माणिक्ये आणि सोन्या-चांदीच्या वस्तू आहेत!".

पांच ही चोरांनी पाच पेट्या उचलल्या व सहावी पेटी भिंतीच्या भोकाजवळ ठेवून तेथून पाय काढला. दुसऱ्या दिवशी एका विशिष्ट जागी भेटायचे ठरवून पाचही चोर आपापल्या वाटेने निघून गेले. अर्थात राजा आपल्या वाड्यात परतला.

सकाळी उजाडले. पाहेरकऱ्यांचा प्रमुख सर्व ठीकठाक आहे की नाही याची पाहणी करीत भिंतीला भोक होते तेथे आला. आतल्या पाच पेट्या नाहीशा झाल्या होत्या व सहावी भिंतीच्या भगदाडाजवळ होती ती त्याने पाहिली. पाहरेकऱ्यांचा प्रमुख लगेच ती पेटी उचलून घेऊन आपल्या घरी ठेवून आला आणि सरळ राजाकडे जाऊन म्हणाला–"महाराज! आम्ही डोळ्यात तेल घालून रात्रभर पाहरा दिला तरी चोर आमच्या डोळ्यात धूळ फेकून राजवाड्यातल्या दागिन्यांच्या सहा पेट्या चोरून घेऊन गेले."





सहावा चोर कोण असावा, हे राजाला कळले. त्याने मुख्य पाहरेकऱ्याला, "काळजी करू नकोस आज रात्री सर्व चोर सांपडतील," असे सांगून पाठवून दिले.

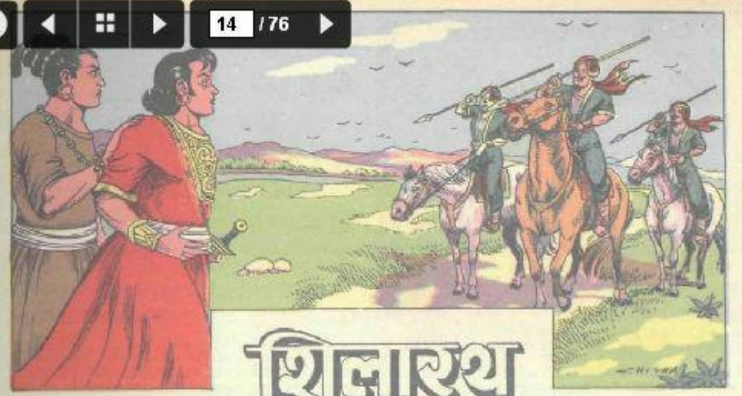
त्या दिवशी रात्री चार चोर ठरल्या जागी आले तेव्हां शिपायांनी त्यांना धरले. दुसऱ्या दिवशी सर्व चोरांना दरबारात हजर करण्यात आले व त्यांना फांशीची शिक्षा देण्यात यावी असा राजाचा हुकूम झाला.

ते ऐकून चौथा चोर राजाला ओळखून म्हणाला–"महाराज, काल रात्री आम्ही चोरीला निघालो तेव्हां एक पांचवा चोर आमच्या बरोबर आला होता. निघण्यापूर्वी त्याने आम्हांला वचन दिले होते की त्याच्या साथीदारांना फांशीची शिक्षा झाल्यास तो सोडवील. परंतु त्याने आपल्या त्या वचनाप्रमाणे आम्हांला सोडविले नाही. आपण जी फांशीची शिक्षा दिली आहे ती पांचव्या चोराला देखील लागू आहे का?"

[illegible] [illegible] वचनाचे पालन करणार आहे." नंतर सभासदांकडे वळून राजा म्हणाला–"मीच होतो तो पाचवां चोर! मी या चोरांची शिक्षा फक्त रद्दच करीत नाही तर त्यांनी जीजी पेटी उचलून नेली होती ती ती त्यांना बक्षिस देतो. कारण यांच्या अंगात एकेक विशेष गुण आहे. आजपासून त्यांना माझ्या दरबारात जागा मिळेल व ते चोरीचा धंदा सोडतील. परंतु सहाव्या चोराविषयी आपणां पैकी एकाला ही कल्पना नसेल. तो आमच्या पाहरेकऱ्याचा प्रमुख आहे."

राजाच्या तोंडचे ते अनपेक्षित वाक्य ऐकून त्या प्रमुखाचा चेहरा एकदम पडला. त्याच्या घरात सहावी पेटी झडतीत सापडली. त्याला राजाने हद्दपारीची शिक्षा दिली आणि त्याचे काम चारही चोरांना दिले.





शिलारथ

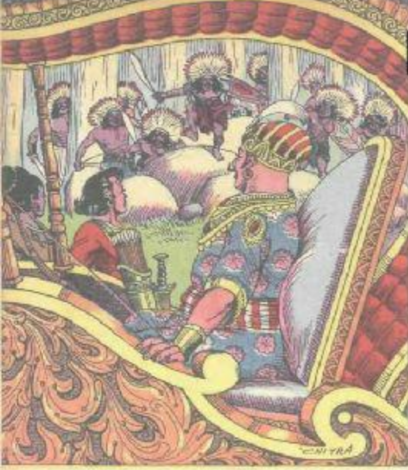
[१४]

[झाडाजवळ वाट पहात असलेल्या सेनापतीच्या मुलाला खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांनी भयभीत करून पळवून लावले. तो आपल्या सैनिकांबरोबर पळून गेला. परशुधारी तरुणाला झाडाच्या पोकळीतच सोडून खड्गवर्मा व जीवदत्त उत्तरेकडे जाता जाता एका ओढ्याच्या काठी आले. ओढ्यापलीकडे पाऊल टाकतांच त्यांना काही सैनिकांनी घेरले. पुढे–]

खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघे त्या घोडेस्वारांकडे चकित होऊन पहात उभे राहले. हे लोक महेंद्रनगरचे सैनिक तर नसतील ना, असा एक संशय जीवदत्तच्या मनात येऊन गेला. ती गोष्ट त्यांना विचारावी असे देखील त्याला वाटले. पण तितक्यात एका घोडेस्वाराने भाला उगारून दोघांना गुपचुप चलायला संकेत केला व म्हणाला–"आमच्या राजाकडे चला. मागे पुढे करू लागलात तर हा भाला आरपार जाईल! पाहतां काय? चला!"

खड्गवर्माचा हात तत्क्षणी तलवारीवर गेला. परंतु जीवदत्तने त्याला थांबवून त्या घोडेस्वाराला विचारले–"तुमचे महाराज कोण? तुम्ही महेंद्रनगरचे शिपाई आहां का?"

"अरे, महेंद्र नगर कोठे आणि आमचे आनंदपूरचे राज्य कोठे? आमचे महाराज नित्यानंद महाप्रतापी महाराज आहेत.



तुमच्या विघ्नेश्वर पुजाऱ्याचे दिवस भरले म्हणून समज." तो घोडेस्वार म्हणाला.

"कोण विघ्नेश्वर पुजारी? आम्हांला नाही माहीत तो पुजारी. तुम्ही चुकतां आहां, असा आमचा समज आहे. आम्हांला आमच्या वाटेने पुढे जाऊ द्या." जीवदत्त म्हणाला.

"तुझ्या गमजा आमच्याजवळ चालणार नाहीत. महाराज काय तो विचार करतील. चला आमच्याबरोबर महाराजांकडे. आम्ही नाही जाऊ देणार तुम्हांला पुढे." घोडेस्वार भाला उगारून म्हणाला.

"खड्गवर्मा या लोकांचा आपल्याविषयी काहीतरी गैरसमज झालेला दिसतो आहे.

आपण यांच्या महाराजांना आपली ओळख करून दिली तर ते आपल्याला आपल्या वाटेने जाऊ देतील." जीवदत्त म्हणाला.

त्यानंतर खड्गवर्मा व जीवदत्त त्या घोडेस्वारांबरोबर नित्यानंद महाराजांकडे गेले. नित्यानंद महाराजांनी दोघांना खाल-पासून वरपर्यंत लक्षपूर्वक पाहिले आणि विचारले–"तो दुष्ट विघ्नेश्वर पुजारी कोणत्या गुहेत राहतो? त्याचे बेत काय काय आहेत? त्याच्याबरोबर जंगली लोक किती आहेत? त्या राक्षसी हत्तीला त्याने कसे काय वश केले? या सर्व गोष्टी जशाच्या तशा सांगून टाकल्यात तर तुम्हांला जीवदान मिळेल. नाहीतर जागच्या जागी तुमचा शिरच्छेद होईल."

ते प्रश्न ऐकून जीवदत्त चकितच झाला. त्याला थोडा राग देखील आला. तरी स्वतःला थोडा आवरून तो म्हणाला–"महाराजं! आपण विचारलेल्या एकाहि प्रश्नाचे उत्तर आमच्याकडे नाही. विघ्नेश्वर पुजारी कोण, कोठे राहतो वगैरे आम्हांला काही एक माहीत नाही. आम्ही खरे तेच सांगत आहो व खोटे बोलण्याची आम्हांला गरजच नाही. कारण आम्ही तीर्थाटनाला निघालेले तरुण युवक आहो."

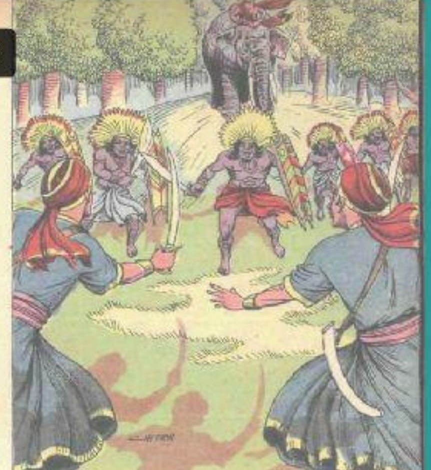
आहे. पण तुम्ही क्षत्रिय आहां व तीर्थाटनाला निघालां आहां ह्या गोष्टींवर विश्वास कसा करावयाचा?" राजाने विचारले.

"पहा, मी तुझी खात्री करून देतो." असे म्हणत खड्गवर्माने म्यानेतून तलवार उपसली. त्याच वेळी थोड्या अंतरावर रानातून "विघ्नेश्वर पुजारी की जय!" असा जयजयकार करीत काही जंगली तरुण येत असलेले पुढे येत असलेले दिसले.

रथातूनच राजा नित्यानंदाने आपल्या सैनिकांना आज्ञा केली–"बघता काय, शत्रूवर हल्ला करा. त्यांची डोकी उडवा!"

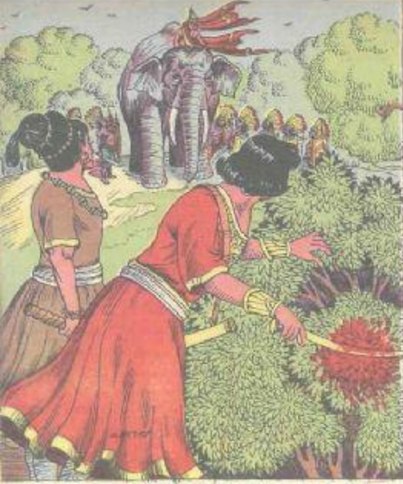
राजाचे शिपाई शत्रूवर हल्ला करण्या-साठी धावणार, इतक्यात दूर एक भयंकर मोठा राक्षसी हत्ती दिसला. तो सामान्य हत्तीच्या मानाने तीन पट तरी मोठा होता. त्याच्या पाठीवर मुकुट धारण करून विघ्नेश्वर पुजारी होता.

त्या राक्षसी हत्तीला पाहताच राजाचे सर्व शिपाई थरथर कांपू लागले आणि काही पळू लागले. रानटी लोक त्यांचा पाठलाग करू लागले आणि राजाच्या रथाजवळ येऊन पोचले. राजा मोठ्याने सिंहगर्जना करीत म्हणाला–"आनंदपूरच्या शूर सैनिकांना आपल्या राजाचे रक्षण



करता येत नाही वाटते? भितरी भागूबाई! या रानटी लोकांशी शौर्याने लढा द्या."

त्या गडबडीत रथाचा एक घोडा बुजून इकडे तिकडे पळू लागला. दुसऱ्या घोड्याने एका रानटी माणसाला जोराने लाथ मारली. शिपाई, राजाचे रक्षण करण्याऐवजी पळून जात असलेले राजाने पाहिले. त्याचबरोबर त्याला हेदेखील दिसले की ज्या दोघां तरुणांना संशयावर त्याच्या सैनिकांनी धरून आणले होते ते जागचे जागी उभे होते. ते विघ्नेश्वर पुजाऱ्याचे हस्तक असते तर त्यांनी राजावर हल्ला केला असता. ते शत्रूचे हस्तक नाहीत याची खात्री पटताच राजा त्यांना उद्देशून म्हणाला–"क्षत्रिय



वीर हो! तुम्ही पुजाऱ्याचे हस्तक नाही, याची मला खात्री झाली आहे. तुम्ही या संकटातून माझे रक्षण कराल तर तुम्हांला माझ्या दरबारी मानाची जागा मिळेल. मी वचन देतो."

रथात थरथर कांपत बसलेल्या राजाला पाहून आणि त्याला बंदी करणाऱ्या रानटी तरुणांना आणि दूर राक्षसी हत्तीवर बसून हुकूम सोडणाऱ्या पुजाऱ्याला पाहून जीवदत्तला राजाची दया आली. तो खड्गवर्माला म्हणाला–"खरे खोटे काय, हे आपण मागाहून पाहून घेऊ. प्रथम या राजाचे रक्षण करणे आपले कर्त्तव्य आहे. त्या राक्षसी हत्तीवर बसलेल्या पुजाऱ्याला पाहून [illegible] असे सांगून जीवदत्त आपल्या कुबडीने रानटी लोकांना मारीत बडवीत जोराने राक्षसी हत्ती उभा होता तिकडे निघाला.

जीवदत्तला पुढे निघालेला पाहून खड्गवर्मा विद्युत्वेगाने रानटी लोकांवर तुटून पडला आणि त्यांची डोकी उडवीत पुढे निघाला. रानटी लोक घाबरून जाऊन हत्ती उभा होता तिकडे पळू लागले. हत्तीच्या पाठीमागे उभे राहून पुढे काय होते हे पहात राहले.

ते दृश्य पाहून राजा नित्यानंद खूप झाला. आनंदाने म्हणाला–"शौर्य व साहस असावे तर असे! हे दोघे वीर म्हणजे जणु-काही यमदूतच आहेत. त्याशिवाय इतक्या रानटी लोकांना पळवून लावणे शक्य नव्हते. गोष्टीत व पुराणात शौर्य साहसाच्या कथा ऐकल्या किंवा वाचल्या आहेत. पण प्रत्यक्ष डोळ्यांनी त्या मी आज पहात आहे."

"आता तुम्हांला कळले ना की, आम्ही तुमच्या शत्रूचे हेर नाही. आता राजधानीला परत जा. शिकारीच्या नादांत विनाकारण या संकटात सापडलात आणि आम्ही पण फसलो." जीवदत्त म्हणाला.

"आमच्या राजधानीत येऊन यथोचित सत्कार करविल्याशिवाय तुम्ही जाणार? मी तुम्हांला आपल्या दरबारात उच्च मानाची [illegible] नका." नित्यानंद राजा म्हणाला.

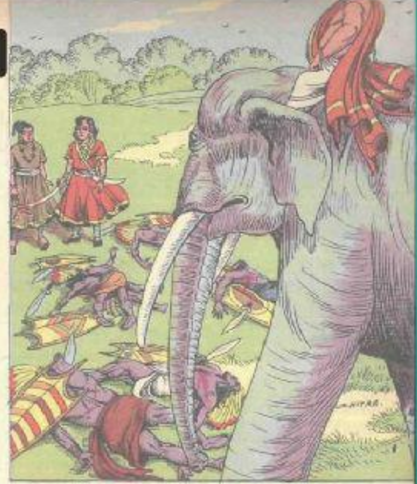
"आम्हांला पुरस्कार अगर हुद्याचा मोह नाही. आम्हांला निरोप द्या. आम्ही आपल्या तीर्थाटनाला निघतो." असे म्हणत जीवदत्तने खड्गवर्माकडे सार्थक नजरेने पाहिले.

खड्गवर्मा त्याच्या तलवारीला लागलेले रक्त झुडपाच्या पानांनां पुसू लागला आणि त्या राक्षसी हत्तीकडे पाहू लागला.

जे रानटी लोक हत्तीच्या आड स्वरक्षणा-साठी पळून गेले होते ते हत्तीवर बसलेल्या पुजाऱ्याला काहीतरी सांगत होते. पुजारी त्यांना धीर देत खड्गवर्मा व जीवदत्त यांच्याकडे पहात होता.

जीवदत्त जवळ येऊन खड्गवर्माला म्हणाला–"मित्रा, तुला पुन्हां आपल्या तलवारीचा प्रयोग करावा लागणार असे वाटते आहे. तो त्या रानटी तरुणांना पुन्हां आपल्यावर सोडण्याच्या विचारात आहे. म्हणून त्यांच्याशी आपल्याला नक्कीच युद्ध करावे लागणार."

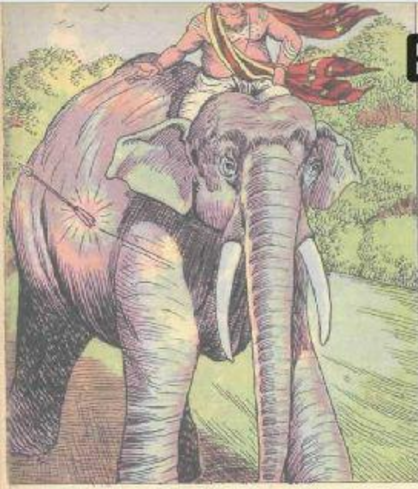
जीवदत्तचे बोलणे पुरेदेखील झाले नसेल, राक्षसी हत्ती एकाएकी खाली उतरू लागला. त्याचा वेग पाहून खड्गवर्मा देखील थक्क झाला. म्हणाला–"जीवदत्त! हा कोणत्या जातीचा हत्ती असेल रे?



दिसायला दोन हत्तींएवढा आहे. त्याची ती लांबलांब पावले पहा. त्याची सोंड हालत नाही, की अकडली आहे कळत नाही!"

"हा हत्तींच आहे का, मला संशय येतो आहे." खड्गवर्मा म्हणाला.

त्यावेळी सारथी राजाचा रथ वळवणार होता. सर्व सैनिक दूर उभे राहून हत्तीकडे पहात होते. हे लोक कोणत्या क्षणाला येथून पाय काढतील, सांगता येणार नाही असा विचार करून जीवदत्त नित्यानंदला चांगले ऐकू जाईल इतक्या उच्चे स्वराने म्हणाला–"तुम्ही रथ वळवून येथून निघून जा. आपले सैनिक पळून जाण्याच्या विचारात आहेत!"



नित्यानंद आपल्या सैनिकांना उद्देशून म्हणाला–"आपल्याला भिण्याचे मुळीच कारण नाही. हे दोघे वीर असेपर्यंत तो राक्षस हत्ती आपल्या अंगाला शिवणार देखील नाही." नंतर तो खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना म्हणाला–"तुमचे शौर्य व साहस स्तुत्य आहे. त्या विघ्नेश्वर पुजाऱ्याच्या हत्तीला ठार करू शकलात तर माझे व माझ्या राज्याचे रक्षण केल्याचे श्रेय तुम्हांला लाभेल."

"त्या हत्तीला पाहून तुम्ही कां भितां आहां? एक वार करताच त्याची सोंड गळून खाली पडेल किंवा पाय मोडेल." खड्गवर्मा म्हणाला.

[illegible] आहे. त्याच्या अंगावर कातडे नसून पोलादाचे कवच आहे. त्याच्या अंगावर सोडलेला बाण त्याच्या अंगाला लागून दूर जाऊन पडतो. त्या राक्षस हत्तीला ठार करण्याचा आम्ही निरनिराळ्या प्रकारे प्रयत्न करून पाहिला. पण अयशस्वी झाल्यामुळेच आम्हांला त्याची भीति वाटते आहे." नित्यानंद म्हणाला.

पोलादी कवचाची गोष्ट ऐकून खड्गवर्माला आश्चर्य वाटले. तो जीवदत्ताला म्हणाला–"काय रे हा हत्ती ऐरावत जातीचा का आहे? त्याच्या अंगावर म्हणे पोलादी कवच आहे? तरमग आपण ते पाहिलेच पाहिजे!" असे म्हणत खड्गवर्माने धनुष्यावर बाण चढवून हत्तीच्या पोटाचा नेम धरला. बाण सरळ हत्तीच्या पोटाला लागला अन् 'खण्‌ण' असा आवाज झाला आणि बाण दूर जाऊन पडला. ते पाहून विघ्नेश्वर पुजारी आनंदातिरेकाने हंसू लागला.

"त्या पुजाऱ्याची हिंमत प्रशंसनीय आहे. पण हत्ती इतका मोठा कसा काय आहे बुवा? त्याच्या अंगावर लोखंडी कवच कसे काय? हत्तीचे हे गुपित उलगडल्याशिवाय पुढे जाता कामा नये." खड्गवर्मा म्हणाला.

"यात काही तरी नक्कीच लबाडी दिसते आहे. पुजाऱ्याच्या डोक्यावर हा मुकुट कसा काय? याचे राजाशीं वैर कां बरे आहे? कदाचित पुजाऱ्याचा धंदा सोडून राजाची गादी पटकावण्याची महत्वाकांक्षा असेल मनात त्याच्या. त्या हत्तीच्या समाचाराला जाऊ या." जीवदत्त म्हणाला.

खड्गवर्मा व जीवदत्त त्यांच्याकडे येणाऱ्या हत्तीकडे वळले. ते पाहून नित्यानंद व त्याचे अनुयायी सैनिक किंकर्तव्य विमूढ होऊन पहात उभे राहले. सर्वांना दोघांचे ते दुस्साहस वाटले. हत्ती त्यांना क्षणार्धात पकडून पायाखाली दाबून ठार केल्याशिवाय राहणार नाही.

परंतु विघ्नेश्वर पुजारी हत्तीवर बेफिकीरपणे बसून आजूबाजूला चालणाऱ्या रानटी तरुणांना धीर देत पुढे येत होता. थोड्या वेळाने तो जीवदत्त व खड्गवर्मा दोघांना संबोधन करून म्हणाला–"हे वीरश्रेष्ठ हो! या, मी तुमचे स्वागत करतो. तुम्ही माझ्या अनेक अनुयायांचा वध केलात त्याचा मला थोडा देखील राग नाही. मी त्यांना, वाटल्यास तपोबलाने पुन्हां जिवंत करीन. परंतु या जंगलात तरुण वीरांचा तोटा नाही. म्हणून ते करण्याची गरजच नाही. मी एक विचारतो, तुम्ही माझ्या बाजूला या आणि खोटी वचने देणाऱ्या या राजाची खोड



मोडण्यास मला सहाय्य करा. तुम्ही मदत केलीत तर धन, दौलत जहागीर, तुम्ही मागाल ते मी द्यायला तयार आहे."

पुजारी म्हणाला ते ऐकून खड्गवर्मा व जीवदत्त हसू लागले. ते त्या हत्तीपासून वीस फुटावर उभे राहून विघ्नेश्वर पुजाऱ्याला म्हणाले–"अहो पुजारी, तुम्ही आपल्या हत्तीला तेथेच थांबवून ठेवा. आपण प्रथम परस्परांशी थोडे बोलून घेऊ या."

पुजाऱ्याने हत्तीच्या गंडस्थलावर एक बुक्का मारला. हत्ती उभा राहला. जीवदत्तने हत्तीकडे लक्षपूर्वक पाहिले व विचारले–"अहो पुजारी, तुम्ही म्हणालात,

राजाने खोटी वचने दिली ती कोणती? आम्हांला ऐकू द्या तरी!"

विघ्नेश्वर पुजाऱ्याने त्याला कोणकोणते स्वप्न पडले आणि स्वप्नातल्या गोष्टीवर राजाने कसा अपमान केला ते सर्व सांगितले व म्हणाला–"मी ज्या हत्तीवर बसलो आहे तो इंद्राच्या ऐरावताचा जवळचा नातेवाईक आहे. हा एक हजाराहून जास्त वर्षे वयाचा आहे. मी याच्या मदतीने आनंदपूर जिंकणार आहे. तुम्ही त्या राजाची मदद करण्याच्या भानगडीत पडून व्यर्थ प्राणास मुकाल. तुम्ही माझ्या बाजूने त्याच्याशी लढा, पाहिजे तर. तुम्ही मागाल ते मी तुम्हांला देईन."

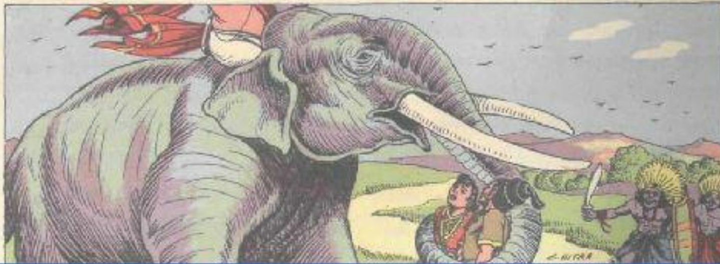
पुजाऱ्याच्या बोलण्याच्या रीतीवरून खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना आश्चर्याबरोबर शंकापण आली. खड्गवर्मा राक्षसी हत्ती होता त्या दिशेने पावले टाकीत पुढे निघाला आणि म्हणाला–"तरमग हा ऐरावत जातीचा हत्ती आहे म्हणता? आणि वयाने एक हजार वर्षांचा आहे, नाही का?

पिल्लासारखा वाटतो.

खड्गवर्माबरोबर जीवदत्तदेखील हत्तीच्या जवळ येऊन पोचला. ते त्याची सोंड पाहून हत्ती खरा आहे की नकली हे पाहू लागले. त्याच वेळी पुजाऱ्याने हत्तीच्या गंडस्थलावर एक बुक्का मारला. दुसऱ्या क्षणाला हत्तीने आपली सोंड वळवून खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना पकडले. त्याच वेळी रानटी तरुण मंडळी पुढे आली व त्यांनी त्या दोघांना धरले.

त्या स्थितीत खड्गवर्मा व जीवदत्त दोघांना काही एक करता आले नाही. विघ्नेश्वर पुजारी आपला राक्षसी आनंद दर्शवीत खदखदां हसला आणि म्हणाला–"मी ह्यांना गुहेतल्या देवळात घेऊन जातो. तुम्ही नित्यानंद राजाला धरून घेऊन या."

रानटी अनुयायी उड्या मारीत नित्यानंद राजाकडे त्याला धरायला धावले. सारथ्याने रथ फिरविला. नित्यानंदाने आपल्या सैनिकांना त्या रानटी लोकांना थोपवून ठेवण्याचा आदेश दिला. (क्रमशः)





अपराधी कोण?

विक्रमादित्याने आपला हट्ट सोडला नाही. तो झाडाजवळ गेला, प्रेत खांद्यावर काढून घेतले आणि नेहमीप्रमाणे मौनपणे स्मशानाच्या दिशेने चालू लागला. तेव्हां प्रेतात बसलेला वेताळ त्याला म्हणाला–"राजा, तू काही अपराध केल्याशिवायच शिक्षा भोगीत असावास असे वाटते. पण तुला माहीत नसेल, एक तरुण युवक अपराध करून ही दंड भोगल्याशिवाय सुटून गेला होता. त्याची गोष्ट मी तुला सांगतो. लक्ष देऊन ऐक." असे सांगून वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

एक प्रवासी बरेच दिवस प्रवास केल्यावर दमून गेला आणि संध्याकाळी कांचननगर नावाच्या गावी येऊन पोचला. ते गांव त्याला नवेच होते. म्हणून कोठे उतरावे हे त्याला कळेना. शेवटी एका घराच्या व्हरांड्यात ओट्यावर तो झोपला. दमून

वेताळाच्या गोष्टी

गेल्यामुळे जमिनीला अंग लागताच त्याला झोप आली.

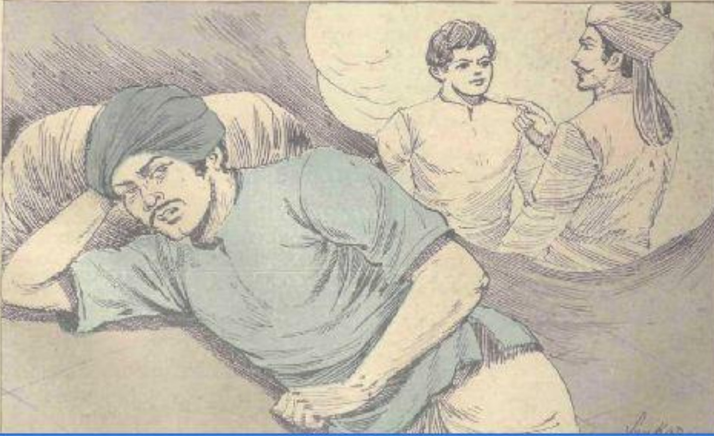
थोडया वेळाने कोणी तरी बोलत असल्याचे ऐकून त्याची झोप मोडली. कोणी दोन व्यक्ती अगदी हळू बोलत होत्या. प्रवासी पडल्या पडल्या त्यांचे बोलणे ऐकत होता. त्यांच्या आवाजावरून व संभाषणावरून दोघांपैकी एक तरुण युवक आहे व दुसरा गावातला शिपाई आहे हे त्या प्रवाश्याने ओळखले.

"हे पहा, चोरी करणे हा एक मोठा अपराध आहे. तू या लहान वयात हा अपराध कां केलास? राजाचा दंड या जगात आणि मेल्यावर नरकवास, तुला भोगावा लागणार!" शिपाई म्हणाला.

[illegible] नाइलाजाने हा अपराध केला. या वेळेस मला क्षमा करा. मी पुन्हां चोरी करणार नाही." तो तरुण युवक म्हणाला.

"तुला चोरी कां करावी लागली रे? खरे सांग" शिपायाने विचारले.

त्या तरुण मुलाने आपली करुण कहाणी थोडक्यात सांगितली. म्हणाला–"मी एका गरीब कुटुंबात जन्मलो. माझे बाबा माझ्या लहानपणीच वारले. माझी आई श्रीमंत लोकांच्या घरी लहान मोठी कामे करी व जी मिळकत होई त्यावर कुटुंबाचा खर्च चाले. थोडे पैसे असेच काही दिवसांनी जमले. म्हणून तिने एक लहानशी खानावळ



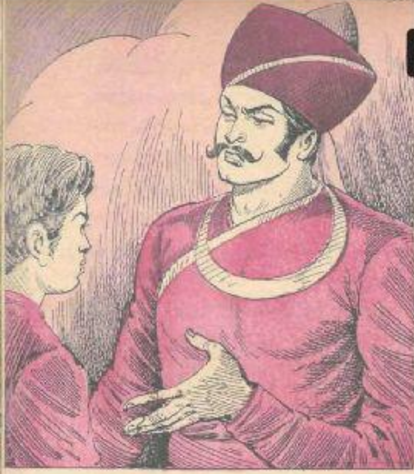
[illegible] सुमारास एक जोडपे आमच्या घरी आले. आईने त्यांच्या आंघोळीची व्यवस्था करून दिली व सैपाकाला लागली. तिने त्यांच्यासाठी पुन्हां सैपाक केला. दोघं जेवून खाऊन रात्री आमच्याच घरीं झोपली.

परंतु दुसऱ्या दिवशी सकाळी दोघं नवरा बायको मृतावस्थेत आढळली. वैद्यांनी दोघांना तपासून पाहिले आणि विषप्रयोगाने दोघं मेल्याचे सांगितले. रात्री त्यांनी जे खाल्ले होते. त्यातले काही खाद्यपदार्थ उरले होते. त्यात मेलेली पाल सापडली ती चूक माझ्या आईच्या हातून नकळत घडली होती. जाणून बुजून असे कोणी करील का? परंतु ती गोष्ट राजाच्या दरबारी गेली. राजाने माझ्या आईला दरबारात बोलावून तिला त्या अपराधाबद्दल फांशीची शिक्षा सांगितली. काही दरबारी लोकांनी या अपराधाबद्दल एवढी मोठी शिक्षा देऊन नये असे सांगितले. कारण एक तर ती स्त्री होती व ती चूक नकळत घडली होती.

राजाने विचार करून एका महिन्याच्या आत दहा हजार रुपये दंड सरकारात न भरल्यास फांशीची शिक्षा देण्यात यावी असा निर्णय दिला.

आतां एवढी मोठी रक्कम कोठून आणायची हे मला कळेना. मी लाकडे फोडून स्वतःचा उदरनिर्वाह करू लागलो.





आपल्या आईला वांचविण्यासाठी मी सर्व प्रकारे प्रयत्न करून पाहिला. पण फुकट, शेवटीं निरुपाय होऊन मला हा मार्ग अवलंबावा लागला. आजच शेवटचा दिवस उरला आहे. उद्यां माझ्या आईला फांशी देण्यात येईल. महिन्याभरात मी फक्त शंभर रुपये जमवू शकलो. म्हणून नाइलाजाने आज रात्री चोरी केली आणि तुमच्या हाती कैद झालो.

त्यात तरुण मुलाची ती करुण कहाणी ऐकून प्रवाश्याचे हृदय विरघळून गेले. शिपायाला देखील फार वाईट वाटले. तो त्याला म्हणाला–"खरोखरच तुझ्यावर फार मोठा प्रसंग येऊन पडला आहे. परंतु चोरी [illegible] काढण्याचा प्रयत्न करून पाहिलास का?"

"पण तुम्हीच सांगा, माझ्यासारख्या कफल्लकाला इतके मोठे कर्ज कोण देणार हो? आणि मी एवढे मोठे कर्ज फेडणार तरी कसे?" तरुण म्हणाला.

"तू एखाद्या श्रीमंत मुलीशी लग्न करून घेतले असतेस तर तुझ्यावरचे हे संकट टळले असते." शिपाई म्हणाला.

"तुम्ही श्रीमंत मुलीची गोष्ट म्हणता. अहो कोण्या गरीबाच्या मुलीशी तरी माझे लग्न अशा स्थितीत होऊ शकले असते का?" तरुण दीनवाणीने म्हणाला.

शिपाई काही वेळ विचार केल्यावर म्हणाला–"बरे तर झाले ते झाले, पुन्हां असे काम करू नकोस. मी देखील गरीबच आहे. मलादेखील अनेक कष्ट सहन करावे लागतात. तू जे धन चोरून आणले आहेस त्यांतले तुला आवश्यक तेवढे घे आणि बाकी मला दे. नंतर जा तू हवा तिकडे."

ते ऐकून प्रवाश्याला फार राग आला. चोराला बंदी करणे हे शिपायाचे काम आहे. त्याने अपराध्याला सोडले आणि चोरीच्या मालात वांटा मागितला. ते दोन्ही फार मोठे अपराध होते.

दुसऱ्या दिवशी तो प्रवासीपण दरबारात गेला. परंतु त्याने कोणाला काही सांगितले [illegible] भरली आणि आपल्या आईला सोडवून घेऊन निघून गेला.

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले–"राजा, यात कोणाचा अपराध मोठा मानावयाचा? एवढा मोठा दंड लावणाऱ्या राजाचा की चोरी करणाऱ्या तरुण मुलाचा? की अपराधी पकडला गेला असून लाच घेऊन त्याला सोडून देणाऱ्या शिपायाचा? की शिपाई व चोर दोघांचा अपराध माहीत असून गप्प बसणाऱ्या प्रवाश्याचा? आपण हे मानले की तरुणाची परिस्थिति ओळखून प्रवाश्याने त्याच्या अपराधाबद्दल ओरडा केला नसेल तरी त्याने मग शिपायाचा अपराध उघडकीला कां आणू नये? या सर्व शंकांचे समाधान माहीत असून तू करून दिले नाहीस तर परिणाम तुला माहीतच आहे. तुझ्या डोक्याची शंभर शकले होऊन तुझ्याच पायावर लोळू लागतील."

राजा विक्रमादित्य म्हणाला–"प्रवाश्याला शिपायाने लांच घेतलेली पाहून राग आला. परंतु त्याने त्याचा अपराध उघड सांगितला असता तर तरुण मुलाचा अपराधपण आपोआप उघडकीस आला असता व परिणामी त्या तरुण मुलाच्या आईला फांशीची शिक्षा झाली असती. त्या मुलाच्या व त्याच्या आईच्या रक्षणासाठीच प्रवाश्याला शिपायाचा अपराध गिळून स्वस्थ बसावे लागले. शिपाई अपराध्याच्या बाबतीत निष्काळजी नव्हता. कारण त्याच्या दृष्टीने चोरी करणे एक महापापपण होते. त्या तरुणाची करुण कहाणी ऐकून त्याच्या पापात वांटेकरी होण्याचे त्याच्या मनात माझ्या मते आले. राजाच मोठा अपराधी ठरतो. कारण सैंपाकिणीचा धंदा करून पोट भरणाऱ्या एका गरीब बाईला त्याने दहा हजार रुपये दंड कसा काय केला? हा काय न्याय झाला?"

अशा तऱ्हेने राजाचे मौन भंग होतांच वेताळ प्रेतासह नाहीसा झाला आणि झाडाला जाऊन लोंबकळू लागला. •

(कल्पित)



अंगरक्षक

एका राजाला एका अंगरक्षकाची गरज होती. त्या जागी काम करण्याच्या इच्छेने अनेक तरुण आले. परंतु साहस व पराक्रम हे दोन गुण आलेल्या तरुणांपैकी फक्त दोघांच तरुणात दिसून आले. त्यांपैकी एकाला प्रधानाने अंगरक्षकाच्या पदावर काम करण्यासाठी निवडले.

प्रधानाने प्रथम एकाला बोलवून विचारले–"समज, राजाला शत्रू उचलून घेऊन जात आहेत तर तू काय करशील?"

"शत्रूशी युद्धाची घोषणा करून आणि शत्रूचा पराभव करून राजाला सोडवून घेऊन येईन." पहिला म्हणाला.

प्रधानाने दुसऱ्याला तोच प्रश्न केला.

तो म्हणाला–"मी जिवंत असेपर्यंत म्हणजे मला ठार केल्याशिवाय शत्रू राजाला धरून कसा काय घेऊन जाईल?

अर्थात् त्या उत्तरावर संतुष्ट होऊन प्रधानाने पहिल्याला घरी जायला सांगितले आणि दुसऱ्याला अंगरक्षकाच्या पदावर नेमले.





विद्यासागर

प्राचीन काळी पाटलीपुत्र येथे विद्यासागर नावाचा एक तरुण ब्राह्मण रहात असे. त्याने लहानपणीच वेदशास्त्रांचा अभ्यास करून मोठी विद्वत्ता संपादन केली होती. तरी विद्येची तहान भागली नाही. कारण अद्याप शिकायला या जगात पुष्कळ आहे असे त्याला वाटत होते. निरनिराळ्या विज्ञान शास्त्रांचा अभ्यास करण्याच्या हेतूने विद्यासागर देशाटनास निघाला.

जागोजागी विद्यासागराला मोठमोठे थोर विद्वान पंडित भेटले. परंतु त्याच्या मनाचे समाधान झाले नाही. कारण त्याला खरा विद्वान कोणीच आढळला नाही. तो प्रवास करीत करीत एका खोल दरीत येऊन पोचला. तो एका झाडाखाली स्वस्थ पडून राहीला आणि त्याला झोप लागली.

त्या झाडावर राहणारा ब्रह्मराक्षस झाडाखाली एका तरुण ब्राह्मणाला झोपेत असलेला पाहून खाली उतरून आला. त्याने विद्यासागराला जागे केले.

विद्यासागराने डोळे उघडून पाहिले तरसमोर एक दीर्घकाय मनुष्य उभा. त्याने नम्रतापूर्वक विचारले–"आपण कोण, हे नाही मी ओळखले. मी पाटलीपुत्राचा राहणारा आहे, माझे नाव विद्यासागर. मी वेदशास्त्रांचा अभ्यास केला आहे. तरी विद्येची तहान भागली नाही, म्हणून मी विद्वान पंडिताच्या शोधार्थ निघालो आहे."

ते ऐकून ब्रह्मराक्षस म्हणाला–"मुला! ज्ञान अफाट आहे. तू सहा महिने माझ्याबरोबर राहलास तर मी तुला सर्व विद्या शिकवून विद्वान पंडित करी." विद्यासागराने मोठ्या आनंदाने त्या ब्रह्मराक्षसाचे शिष्यत्व स्वीकारले.

त्यानंतर ब्रह्मराक्षस पुन्हा झाडावर चढून बसला. विद्यासागर ब्रह्मराक्षस बसला होता

त्याच्या खालच्या फांदीवर बसला. सहा महिने त्या ब्रह्मराक्षसाजवळ विद्यासागराने अनेक विद्या व शास्त्रे शिकून घेतली. त्याने मंत्रविद्या देखील शिकून घेतली. त्याने सर्व विद्यांचे टिपण पिपळाच्या पानांवर करून ठेवले.

सहा महिने झाल्यावर ब्रह्मराक्षस विद्यासागराला म्हणाला–"मुला! तुला शिक्षादान करून मी शापमुक्त झालो आहे. आतां मी पुण्यलोकी जाणार आहे. तू स्वदेशी परत जाऊन शास्त्रविधीप्रमाणे विवाह करून घे आणि सुखाने गृहस्थाश्रमात पुढील आयुष्य घालव." असे सांगून ब्रह्मराक्षस अंतर्धान पावला.

विद्यासागर सर्व पाने एका गाठोड्यात बांधून घेऊन स्वदेशी निघाला. तो कलिंग [illegible] तहानेने त्याचा जीव कासावीस झाला. म्हणून एका घराच्या ओट्यावर तो विश्रांतीसाठी थोडा आडवा झाला. त्यानंतर त्याला स्वतःची शुद्ध राहली नाही.

ते घर मंदाकिनी नामक एका शूद्र स्त्रीचे होते. ती रात्री उशिरां घरी परत आली तेव्हां तिला ओटीवर झोपत असलेला विद्यासागर दिसला. तिने त्याला जागे करण्याचा प्रयत्न करून पाहिला. पण विद्यासागर बेशुद्धावस्थेत पडलेला होता.

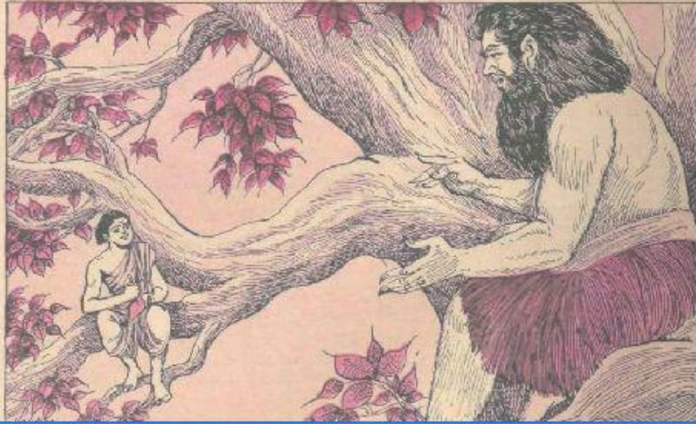
मंदाकिनी त्याला उचलून घरात घेऊन गेली आणि वैद्याला बोलवून तिने त्याचे औषधपाणी करविले. पुष्कळ दिवस उपासतापास करीत लांब प्रवास केल्यामुळे [illegible] उरली नव्हती. परंतु वैद्याचे औषधपाणी व मंदाकिनीची सेवा यामुळे एका महिन्यात त्याची तब्येत छान सुधारली.

तब्येत सुधारल्यावर स्वदेशी निघतांना विद्यासागर मंदाकिनीचा निरोप घेत म्हणाला–"घर सोडून मला बरेच दिवस झाले. तू मला जी मदत केलीस तिचे स्मरण मला सर्वदा राहील. तुला या मदतीचे फळ यथावेळी नक्कीच मिळेल."

"याचे फळ देणे हे तर तुमच्याच हातात आहे. माझ्याशी विवाह करण्याची इच्छा अनेकांनी दर्शविली, परंतु मी त्यांपैकी एकाशीदेखील विवाहास तयार झाले नाही. आपल्याला पाहील्यापासून विवाह करावयाचा तर आपल्याशीच असे मी मनाशी ठरविले. म्हणून माझी विनंति मान्य करून माझ्याशी विवाह करण्याची कृपा करावी.

विद्यासागर म्हणाला–"मी एक ब्राह्मण ब्रह्मचारी आहे. तू शूद्र कन्या आहेस. तुझ्याशी विवाह करावा लागला तर मला धर्मशास्त्राप्रमाणे त्यापूर्वी एका ब्राह्मण कन्येशी, एका क्षत्रिय कन्येशी व एका वैश्य कन्येशी विवाह करावा लागेल. तो नियम मोडता येणार नाही. तेव्हां मी काय करू हे तूच सांग."

"या सर्व प्रश्नांचे उत्तर देणे व धर्माचे रक्षण करणे हे एकट्या राजालाच शक्य आहे. मी राजाकडे जाऊन आपल्या

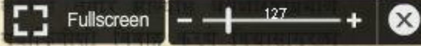




समोरील कोडे उलगडण्यास विनंति करते." मंदाकिनी म्हणाली.

त्याप्रमाणे मंदाकिनी राजाकडे गेली आणि तिच्यासमोर तिच्या विवाहासंबंधी जो प्रश्न उभा होता तो निवेदन करून उचित ते करण्याची विनंति केली. राजाने विद्यासागरला दरबारात बोलावून घेतले. त्याचे पांडित्य पाहून राजा खूष झाला.

थोडावेळ त्याच्याशी संभाषण झाल्यावर राजा म्हणाला–"विद्यासागर बुद्धिमान आहे. मंदाकिनीची परिस्थिति पाहील्यास ती त्याची पत्नी होण्यालायक दिसते. विद्यासागरदेखील तिच्या इच्छेप्रमाणे विवाहास तयार आहे. ते शास्त्राप्रमाणे त्याला प्रथम अनुक्रमें ब्राह्मण, क्षत्रिय व वैश्य कन्यांशी विवाह करावा लागेल. त्यासाठी मी एक उपाय सुचवितो. आमचे मंत्री, मी व वैश्य कुलपति तिघांना विवाह योग्य कन्या आहेत. विद्यासागर तिघींशी



शक्य होईल.

तो निर्णय सर्व दरबारी मंडळीस पसंत पडला. विवाहाची तयारी सुरू झाली आणि एका सुमुहूर्तावर विद्यासागरचा अनुक्रमें चौघां कन्यांशी विवाह झाला. त्याच्या ब्राह्मण पत्नीचे नांव मालती होते, क्षत्रिय पत्नीचे कलावती होते व वैश्य पत्नीचे सुमंगला होते. मंदाकिनी त्याची शूद्र पत्नी झाली.

या चार पत्नींबरोबर विद्यासागरने गृहस्थाश्रमात प्रवेश केला. त्याला चौघींपासून चार मुलगे झाले. ब्राह्मण पत्नीपासून झालेल्या मुलाचे नाव वररुचि, क्षत्रिय पत्नीपासून झालेल्या मुलाचे नाव विक्रमादित्य, वैश्य पत्नीपासून झालेल्या मुलाचे नाव भट्टी व शूद्र पत्नीपासून झालेल्या मुलाचे नाव भर्तृहरि होते. चार ही मुलांनी अपार कीर्ति संपादन केली.





सौजन्याचा दंड

[३]

अत्तफला खाली पडत असलेला पाहून आणखी एक हिजडा दुरून पळत आला. त्याने अत्तफला बसवून त्याच्या तोंडातून वाहू लागलेले रक्त पुसले. त्याच्या कपड्यांना लागलेली धूळ झाडली आणि विचारले–"काय पाहिजे आपणांला ?"

"मला दुसरे काही नको, ही एवढी चिट्ठी जफर वजिराच्या हातात पोचती झाली की पुरे." अत्तफ म्हणाला.

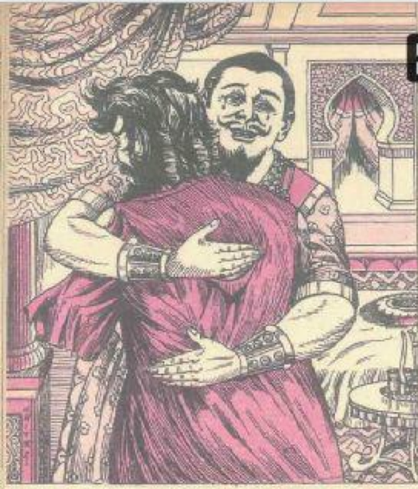
ती चिट्ठी घेऊन तो हिजडा महालात पोचला तेव्हां जफर आपल्या काही मोठ्या अधिकाऱ्यांबरोबर दारू पीत गायन ऐकत होता. तो स्वतः उभा होता व त्याच्या हातात दारूचा एक पेला होता. तो त्या वेळी अत्तफविषयीच बोलत होता.

वेळ पाहून हिजड्याने वांकून सलाम केला आणि चिट्ठी जफरच्या हातात दिली. ती चिट्ठी पाहून जफर आनंदाने नाचू लागला आणि अचानक बेशुद्ध होऊन जमिनीवर पडला. त्याच्या हातातला पेला जमिनीवर आदळून फुटला व त्याचे तुकडे फरशीवर पसरले. एका तुकड्यावर त्याचे डोके आदळले म्हणून कपाळाला खोक पडली आणि रक्त वाहू लागले.

ते दृश्य पाहून हिजडा घाबरला आणि तेथून पळून गेला. जफरच्या मित्रमंडळींनी त्याला सहारा देऊन बसविले. त्याचे रक्त पुसले व म्हणाले–"हा अपशकुनी नोकर असेच काही तरी करून ठेवतो. तो चिट्ठी लिहिणारा कोण आहे त्याला नगररक्षक वलीच्याकडे पोचते करून पाचशे कोरडे ओढायला सांगा."

चिट्ठी लिहिणाऱ्याला धरण्यासाठी गुलाम धावले. परंतु अत्तफ त्यांना शांतपणे

अरबस्तानातील एक लोककथा



म्हणाला–"चिट्ठी पाठविणारा तो मी!" गुलाम नोकर त्याला धरून वलीकडे घेऊन गेले. त्याला वलीने पांचशे कोरडे मारण्याची शिक्षा देऊन तुरुंगात टाकले.

जफर शुद्धीवर आला तेव्हां त्याने नोकरांना विचारले–"माझ्या नावे चिट्ठी लिहिणारा मनुष्य कोठे आहे? त्याला लवकर आदरपूर्वक बोलावून घेऊन या, माझ्याकडे!"

अत्तफला जफरसमोर आणण्यात आले तेव्हां जफर त्याला मुळीच ओळखू शकला नाही. कारण उपासमार आणि वर पांचशे फटक्यांची शिक्षा भोगल्यावर त्याची जी स्थिति झाली असेल ती कल्पनेनेच कळण्यासारखी आहे.

"कोण तुम्ही, कोठून आलात?" जफरने विचारले.

"मी दमास्कसहून आलो. माझे नांव अत्तफ!" अत्तफ म्हणाला.

"खास दमस्कसचेच राहणारे आहां की जवळपासच्या एकाद्या गावचे?" जफरने विचारले.

"पूर्वी तुम्ही कधी अत्तफ नावाच्या व्यक्तीचे नाव ऐकले आहे का? तो एक दानी म्हणून प्रसिद्ध होता!" जफरने काही वेळ थांबून पुन्हां विचारले,–

"दमास्कसला अत्तफच्या घरी तुमची व त्याची मैत्री जमली हे मला माहीत आहे आणि त्याहि पुढे मला हे देखील माहीत आहे की तुम्ही त्याच्या बायकोशी विवाह केलात. तुम्ही बगदादला परत येत असतां वाटेत भेटून त्याने आपला निरोप घेतला त्या वेळी आपण ज्या पेल्यातून दारू प्यालात त्याच पेल्याने तोदेखील प्याला!" अत्तफ म्हणाला.

"हे सर्व खरे आहे. पण निरोप घेतल्यानंतर तो कोठे गेला व त्याचे काय झाले?" जफरने विचारले.

"आतां ते मी काय सांगू? त्याच्या नशिबाने पाठ फिरविली!" अत्तफने त्यानंतर त्यावर जो जो प्रसंग गुजरला तो तो [illegible] मियां! मीच तो दुर्दैवी अत्तफ!"

ते ऐकून जफर मोठ्याने ओरडून म्हणाला–"या अल्ला!" आणि त्याने अत्तफला प्रेमाने मिठी मारली. त्या आनंदात दोघे थोडा वेळ देहभान विसरले. नंतर दोघांनी परस्परांविषयी बोलायला सुरवात केली.

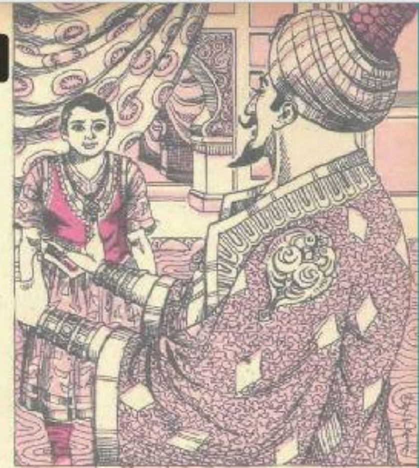
त्यानंतर जफर अत्तफला प्रेमाने हात धरून महालात घेऊन गेला. त्याच्या आंघोळीची व्यवस्था केली व त्याला उत्तमोत्तम वस्त्रे परिधान करायला देऊन खलीफांकडे बोलावून घेऊन गेला.

जफर खलीफांना लवून मुजरा करून म्हणाला–"सरकार! हाच तो उदार अत्तफ. दमास्कस येथे मी याच्याकडे आतिथ्य सत्कार कसा असतो हे पाहिले." अशा तऱ्हेने जफरने अत्तफचा परिचय दिला.

त्या अशक्त व निस्तेज तरुणाकडे पाहून खलीफा म्हणाले–"थोर पुरुषा! तुमची ही अशी स्थिति कां झाली?"

अत्तफने त्याच्यावर जे जे प्रसंग गुजरले त्यांचे वर्णन थोडक्यात केले व म्हणाला–"हे सर्व माझे नशीब! मी कोणाला दोष देत नाही!"

अत्तफच्या तोंडी सर्व वृत्त ऐकून खलीफा जफरला म्हणाले–"बोल जफर! यांच्याकडून तुला कोण कोणत्या कामी मदत मिळाली?"



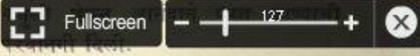
"मी यांचा आयुष्यभर ऋणी राहीन एवढे उपकार यांनी माझ्यावर केले आहेत. मी नगद तीन लाख दीनार यांच्याकडून घेतले आणि भेट म्हणून कित्येक दीनारांचा माल यांनी मला दिला. हे सर्व कर्ज कसे फेडायचे ह्याचा मी विचार करतो आहे. नंतर यांच्या पत्नीची गोष्ट राहूनच गेली. त्या संबंधी जे करावयाचे ते शांतपणे व गुप्तपणे करणे आवश्यक आहे." जफर खलीफांना म्हणाला. खलीफांनी ओळखले की त्या संबंधी दोघांना परस्पर काही बोलावयाचे असेल. म्हणून त्यांनी दोघांना निरोप दिला.

अत्तफला आपल्या घरी घेऊन जाताना जफर वाटेत म्हणाला–"मित्रा! तुझी प्राणप्रिया पत्नी येथेच आहे. तिच्या पवित्र अंगाला मी स्पर्शदेखील केलेला नाही. तिच्याशी लग्न झाले तरी तिचा चेहरा देखील मी पाहिला नाही. मी तिला काडी मोड देऊन तुझ्याशी विवाह करून घेण्यास मुक्त केले आहे. तू तिचा स्वीकार कर."

अशा तऱ्हेने पतिपत्नीचे मीलन पुन्हां होऊ शकले.

खलीफांच्या आज्ञेने दमस्कसच्या प्रमुख अधिकाऱ्याला कैद करून अंधार कोठडीत टाकण्यात आले.

जफरची मैत्री व खलीफांचा परिचय संपादन करून अत्तफ सपत्नीक बगदादला काही दिवस आनंदाने राहून मित्रमंडळींच्या आग्रहास्तव दमास्कसला परत गेला. दमास्कसला परत जाणे खलीफांना पसंत नव्हते. परंतु खलीफांनी त्याच्याकडून दमास्कसचा मुख्य अधिकारी होण्याची



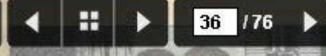
अत्तफ दमास्कसला गेला तेव्हां त्याच्या स्वागतासाठी सर्व शहर सजविण्यात आले होते. तोरणे, दिवा बत्ती व दारूची व्यवस्था होती. अत्तफ गेल्यामुळे गोर गरीब रडत होते ते आज आनंदाने त्याच्या स्वागतासाठी जमले होते व हर्षध्वनि करीत होते.

खलीफांनी नगर रक्षकाला फांशीची शिक्षा दिली होती. पण अत्तफने शिफारस करून त्याला मुक्त केले.

खलीफा रात्रभर वाचीत असतां एकाएकी हसला आणि मग रडू लागला होता. तर त्या जुन्या ग्रंथातली गोष्ट काय झाली? पण खलीफा ती गोष्ट पार विसरून गेले होते. जफरने देखील त्या पुस्तकातल्या गोष्टीची आठवण खलीफांना करून दिली नाही. खलीफा व जफर दोघांना त्या ग्रंथाची दखल उरली नाही तर आपण त्याची दखल घेण्याचे कारणच काय?

(संपूर्ण)







पालट

मणिपूरच्या गादीवर एक वृद्ध राजा राज्य करीत असे. त्याला वंश चालू ठेवणारी मंदारवल्ली नावाची एकच एक नात होती. तिचा आजा जिवंत असतानाच तिचा राज्याभिषेक झाला व ती राणी झाली.

एकदां तिचा आजा तिला म्हणाला–"मुली, तू लग्न करून घे. तुला जी मुले होतील त्यांच्याकडून आपला वंश चालू राहील. नाही तर तुझ्याबरोबर वंश खुटेल." मंदारवल्लीच्या मनात विवाह करण्याची मुळीच इच्छा नव्हती. कारण एका पुरुषाने लग्न करून तिच्यावर नवरेपणा गाजवावा, हे तिला मुळीच पसंत नव्हते. म्हणून ती आपल्या आजोबांना म्हणाली–"आजोबा! वंश चालू ठेवण्यासाठी कोणत्याहि पुरुषाशी लग्न केले तरी चालेल. तो राजघराण्यातलाच हवा, असे कोठे आहे? समजा, एकाद्या राजकुमाराशी लग्न केले तर तो गादीचा वारस होईल व गादीवर बसेल." असे आपल्या आज्याला समजावून सांगून तिने एका सामान्य दरबाऱ्याशी लग्न करून घेतले. तो नावापुरता तिचा पति होता. त्याला दरबारात किंवा राज्यात विशेष महत्वाचा हुद्दा नव्हता. राजवाड्यात राहून खाऊन पिऊन तो स्वस्थ पडून राही.

राणी मंदारवल्लीला काही काळ लोटल्यावर एक मुलगी झाली. तिचे नांव तिने मंदारमाला असे ठेवले. ती जन्मल्यावर मंदारवल्लीचे आजोबा वारले. मरणापूर्वी तिच्या आज्याने तिला जवळ बोलावून सांगितले की, मुली, तुझी मुलगी लग्नाची झाली की तिचे लग्न करून दे. तिच्या पोटी जन्मलेला मुलगाच आपल्या गादीला वारस होईल."

सौ. संजीवनी बोकील

मंदारमाला वयात आली तेव्हां जवळपासच्या राज्यातून तिला सुंदर व पराक्रमी राजकुमारांकडून मागण्या येऊ लागल्या. काही राजकुमारांनी पाठविलेल्या राजदूतांचा मंदारवल्लीने अपमान केला. कारण तिला कोणत्याहि राजघराण्यात मुलीचे लग्न करून द्यायचे नव्हते. एखाद्या सामान्य माणसाशीच विवाह करून द्यावा असे तिच्या मनात होते. तिची मुलगी राणी व्हावी व तिचा नवरा गुलामासारखा तिच्या आज्ञेप्रमाणे वागत असावा असे तिला वाटत होते.

ती गोष्ट मदुरेचा युवराज मकरंद याला कळली. त्याने एका सामान्य माणसाचा पोशाख केला आणि मणिपूरला आला. [illegible] आला असल्याचे द्वारपालकाला सांगितले. द्वारपालकाने तसे कळविल्यावर राणीच्या आज्ञेने त्याला आत नेण्यात आले.

"काय पाहिजे तुला?" राणीने विचारले.

"मी राजकन्येशी विवाह करण्याच्या हेतूने तिला मागणी घालायला आलो आहे." मकरंद म्हणाला.

"काय नांव तुझे? कोठला राहणारा?" राणीने विचारले.

"महाराणी, मी एक सामान्य मनुष्य आहे. मला घरदार नाही. जिथे राहीन तेच माझे गांव व घर." मकरंद म्हणाला.

मकरंद दिसायला देखणा होता. मुलीला असाच देखणा पण सामान्य मनुष्य वरा [illegible] मी राजकन्येचा विवाह करून देईन. परंतु एक गोष्ट मी स्पष्ट सांगते, माझ्या मागे तीच राणी होणार व तुला आयुष्यभर तिच्या आज्ञेबाहेर काही काम करतां येणार नाही. तुला आपला नवरेपणा तिच्यावर गाजविता येणार नाही." मकरंदने होकार दिला व विवाह ठरला.

मंदारमालेचा बाप तिला गुप्तपणे भेटून म्हणाला—"मुली, तू या लग्नाला होकार देऊ नकोस. तुझ्याहून कमी योग्यतेच्या माणसाशी लग्न करून तू कधी सुखी होणार नाहीस. तुझ्या आईचे डोके फिरले आहे. तिच्यासारखीच तू रहावीस असे तिला वाटते.

त्यानंतर मंदारमालेच आपल्या होणाऱ्या पतीला एकांतात भेटून म्हणाली—"तू माझ्याशी लग्न करून सुखी होणार नाहीस. अयोग्य पतीवर कोणत्याही स्त्रीचे खरे प्रेम नसते. आपल्याहून मोठ्या हुद्यावर असणाऱ्या बायकोकडून खऱ्या प्रेमाची अपेक्षा करणे व्यर्थच आहे."

ते ऐकून मकरंद स्मित करून म्हणाला—"मी स्वतःची गोष्ट स्वतः पाहून घेईन. मी नक्कीच तुझा प्रेमपात्र होऊ शकेन. मी सर्व गोष्टींचा विचार करूनच दूर देशातून तुला मागणी घालायला आलो आहे."

मकरंद जे म्हणाला त्यात मंदारमालेला आत्मविश्वास दिसला. ठरल्या प्रमाणे दोघांचा विवाह झाला. विवाह होताच



मकरंद मंदारमालेला म्हणाला–"आता चल माझ्या बरोबर माझ्या घरी." असे सांगून त्याने मंदारमालेचा हात धरला आणि चालू लागला. ते पाहून राणी मंदारवल्ली रागाने आपल्या शिपायांना म्हणाली–"त्याला थांबवा!"

मकरंदने तत्क्षण एका शिपायाच्या हातातली तलवार हिसकावून घेतली आणि म्हणाला–"खबरदार कोणी माझ्या वाटेवर उभा राहिला तर! त्याचे डोके तत्काळ त्याच्या पायांवर लोळू लागेल."

शिपाई दचकून बाजूला सरले.

मकरंद मंदारवल्लीला म्हणाला–"मी तुझ्या नवऱ्यासारखा कोपऱ्यात पडून राहीन असे तुला वाटले होय?"

मंदारवल्ली आपल्या मुलीला म्हणाली–"काय ग! हा काय बरळतो आहे, याचे तोंड बंद कर."

"माझे पति पराक्रमी आहेत तर ते मला भूषणावह आहे. मला त्यात काही गैर वाटत नाही. योग्य व पराक्रमी पती-

त्याच वेळी मंदारमालेचा बाप तलवार उपसून मकरंदसमोर आला व म्हणाला–"कोण रे तू, माझ्या देखत माझ्या पत्नीचा अपमान करणारा? पाहतो मी तुझा पराक्रम!"

मकरंद व मंदारमालेचा बाप दोघांचे द्वंद्वयुद्ध झाले. त्यात मकरंदने आपल्या सासऱ्याचा मान राखण्यासाठी लुटुपुटूचेच युद्ध केले व हार मानली. मंदारवल्लीच्या पतीच्या शौर्याची सर्व दरबारी वाखाणणी करू लागले. तिला मनातल्या मनात पति विषयी आदर वाटू लागला. तिचे मन पालटले आणि ती त्या दिवसापासून पतीचा आदर करू लागली. म्हणून आपल्या मुलीला एक पराक्रमी पति मिळाल्याबद्दल तिला आनंदच वाटला. मकरंद कोणी सामान्य मनुष्य नसून एक युवराज असल्याचे तिला कळल्यावर तिच्या आनंदाला पारावार उरला नाही.





गणूचे गाढव

फार पूर्वी विजयनगर येथे एक प्रसिद्ध ज्योतिषी रहात असे. त्याने ज्योतिष् शास्त्रावरचे सर्व ग्रन्थ वाचून मोठे पांडित्य मिळविले होते. लोक त्याचा सल्ला घेऊन आपले कार्य आरंभ करीत. राजा स्वारीला निघण्यापूर्वी त्याच ज्योतिष्याला युद्धात जय होईल की पराभव हे विचारी. ज्योतिषी मुहूर्त पाहून सांगे त्याच मुहूर्तावर राजा स्वारीला निघे. त्या ज्योतिष्याने वर्तवलेले भविष्य कधी खोटे झाले नाही. अर्थातच त्याची ख्याती दूरदूरच्या देशापर्यंत पोचली होती.

ज्योतिषीबुवांना शेतीची फार आवड होती. पेरणी व कापणीच्या वेळी ते आपल्या गावी जात व स्वतःच्या देखरेखीखाली सर्व कामे करवून घेत.

एकदा ज्योतिषीबुवा कापणी झाल्यावर खळ्यात मळणी वगैरे करवून धान्याची रास लावीत होते. तेव्हां गावातला गणू धोबी आपल्या गाढवाला हाकीत तिकडून निघाला. ज्योतिष्याला धान्याची रास लावीत असलेला पाहुन तो म्हणाला–"अहो, धान्याची रास कशाला लावता? पोती भरून लवकर घरी पोचती करा. तासाभरात वादळ व पाऊस येणार आहे."

ज्योतिषी हंसून म्हणाला–"खुळचा! आतां कसे काय रे वादळ अन् पाऊस? वेड लागले आहे का तुला? सूर्य कोणत्या राशीत आहे हे माहीत आहे का तुला? दक्षिणेकडचा वारा चालू झाला आहे. ढगाचा एक तुकडादेखील कोठे तरंगत असलेला दिसत नाही. या नक्षत्रावर पाऊस येणेच शक्य नाही."

"ज्योतिषीबुवा! मला ग्रह आणि नक्षत्र नाही माहीत. पण सूर्यास्ताच्या सुमारास मोठे वादळ येणार आणि मुसळधार पाऊस

श्री मा. न. पाटील

पडणार एवढे मी सांगतो. तुमचेच नुकसान होईल म्हणून सांगतो." एवढे सांगून गणू धोबी निघून गेला.

"गांवढळ लोक, यांना ग्रह नक्षत्राची काय कल्पना असणार? या वेळी इंद्राला काय वेड लागले आहे पाऊस पाडायला?" त्याने मजुरांना असे सांगितले व 'काम चालू ठेवा', म्हणाला.

परंतु सूर्यास्ताच्या सुमारास एकाएकी सोसाट्याचा वारा सुरू झाला, विजा चमकू लागल्या आणि मुसळधार पाऊस पडू लागला.

शेतात काम करणारे शेतकरी व मजूर काम टाकून घरी पळून गेले. धोब्याच्या बोलण्याकडे दुर्लक्ष करून त्याची थट्टा [illegible] वाटला. आपण वेळीच सावध झालो असतो तर एवढे नुकसान झाले नसते. ज्योतिष्‌-शास्त्राचा मी एवढा पंडित, पण माझे सर्व ज्ञान त्या धोब्याच्या भविष्यासमोर बिन-मोलाचे ठरले. परंतु गणू धोब्याला हे कळले कसे? त्याने कोणाला तरी विचारले असावे. तो पंडित कोण बरे असावा? गणूलाच जाऊन विचारू या. ज्योतिष्याने मनाशी ठरविले.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी पाऊस थांबला तेव्हां ज्योतिषी गणू धोब्याकडे गेला आणि त्याने त्याला विचारले–"काय रे गणू, तू म्हणालास तसा काल संध्याकाळी मोठा पाऊस पडला अन् वादळ पण आले. पण [illegible] तुला? कोणी तरी सांगितल्याशिवाय तुला कळणे शक्यच नाही."



"बरोबर म्हणालात ज्योतिषीबुवा! मला माझ्या गाढवाने ते सांगितले. वादळ येण्यापूर्वी ते आपली पाठ कमानीसारखी वांकविते. त्याच्या अंगावर केस उभे राहतात व शेपुट दाबून ते थरथर कांपु लागते. काल अगदी तसेच त्याने केले होते. म्हणून वादळ येणार हे मी सांगितले." गणू म्हणाला.

"अरे गणू! मी सर्व ज्योतिष् शास्त्र घोळून प्यालो आहे, तरी मला जे कळले नाही ते गाढवाला कळले. यावर माझा विश्वास बसत नाही." ज्योतिषी म्हणाला.

"अहो ज्योतिषीबुवा, काय म्हणता? उजाडण्यापूर्वी पहाटे कोंबडा नाही का आरवत? भरती येण्यापूर्वी पाण्यातले मासे उड्या मारतांना नाही का दिसत? त्यांना भरती केव्हां येणार हे कसे कळले हे कोणी विचारावे? आम्ही तरी नाही विचारणार बुवा!" गणू म्हणाला.

ज्योतिषी दीर्घ श्वास सोडू म्हणाला–"ठीक आहे, तुझे म्हणणे. पण बघ, ही गोष्ट आणखी कोणाजवळ बोलू नकोस. नाहीतर माझी अब्रू जाईल."

"अहो ज्योतिषीबुवा! मला तुमच्या अब्रूची फिकीर नाही म्हणता होय? अन् मला गरिबाला त्यात काय मिळणार आहे?" गणू म्हणाला.

तरी ज्योतिषी बुवांची चूक लोकांना कळलीच. धोब्याशी त्यांचे जे बोलणे खळ्यात झाले होते ते मजुरांनी ऐकले होते. त्यांनी चार लोकांना ज्योतिष्याचे भविष्य पार चुकल्याचे व मुसळधार पाऊस पडून नुकसान झाल्याचे सांगितले. म्हणून पुढे ज्योतिषी कधी एखादे भविष्य सांगू लागला की लोक म्हणत–"थांबा, थांबा! गणूच्या गाढवाचे याविषयी काय मत आहे, हे गणू धोब्याला विचारून पाहू या, प्रथम!"

कोन्या शास्त्रपंडितापेक्षा अशिक्षित शेतकरी किंवा धोबी बरा असे केव्हां केव्हां वाटते ते उगाच नाही!





दत्तक पुत्र

एका गावी एक म्हातारी रहात असे. तिचे घर गावाच्या टोकाला होते. गावाला लागून एक जंगल होते. म्हातारीला एकच एक मुलगा होता. म्हातारी मुलाला घेऊन रानात जाई. दोघे लाकडे काटक्या गोळा करून घेऊन येत आणि त्या विकून जे पैसे मिळत त्यांवर त्यांचा उदरनिर्वाह चाले. पुढे म्हातारी वडाच्या पानांच्या पत्रावळी करून विकू लागली. हळूहळू मुलगा मोठा होऊ लागला. तेव्हां त्याच्या हौशीपण वाढू लागल्या. तो दररोज आईजवळ पैसे मागे व आई शक्य होई तेवढे पैसे देई. परंतु तिला अगदीच अशक्य झाले तेव्हां ती आपल्या मुलाला रागावली. म्हणाली–"घोडया-सारखा वाढलास. चार पैसे मिळवून आणून आपल्या आईला मदत करायची सोडून आईने मिळविलेल्या पैशावर चैन करा-यला तुला लाज कशी रे नाही वाटत?"

एकदां मुलगा घर सोडून पळून गेला. म्हातारीला वाईट वाटले. पण करणार काय? उनाड मुलाला किती दिवस पोसणार?

एकदां म्हातारी वडाखाली पाने गोळा करीत असता उन्हाच्या झळा लागून म्हातारीला घेरी आली. ती झाडाखाली बेशुद्धावस्थेत पडली असता एक तरुण मुलगा त्या बाजूला आला. त्याला म्हातारीची दया आली. त्याने ओढयाचे पाणी आणून म्हातारीच्या तोंडावर शिपडले व थोडे तिला प्यायला दिले.

म्हातारीने त्या अनोळखी मुलाला इतकी प्रेमाने सेवा करीत असलेले पाहून विचारले– "कोण रे बाळ तू? काय करतोस?"

"आजी, या जगात माझे असे कोणी नाही. मी कामाच्या शोधार्थ निघालो होतो." तो म्हणाला.

कु. अंतू ढवळे

"मी पोचवितो तुमच्या घरापर्यंत."

घरी पोचल्यावर म्हातारी त्याला म्हणाली–"आता कोठे जातोस? काम मिळेपर्यंत रहा माझ्याच घरी."

त्या दिवसापासून तो मुलगा म्हातारीचे सर्व काम करू लागला. तो पत्रावळी विकून किंवा लाकडे विकून जे पैसे मिळत म्हातारीला आणून देई. म्हातारी काही औषधी वनस्पती व मुळया आणून देई. त्या विकून बरेच पैसे मिळत. हळूहळू त्यांच्याजवळ चार पैसे जमले. घराची डागडुजी करून दोघे आनंदाने त्या घरात राहू लागली.

एक दिवशी म्हातारीचा मुलगा एका-एकी घरी आला. घरची सुधारलेली स्थिति पाहून त्याने आईला पैसासाठी त्रास द्यायला सुरवात केली. पण आईने एक फुटकी कवडीसुद्धां त्याच्या हाती लागू दिली नाही. म्हणून म्हातारीच्या मुलाचे, तिने घरात मुलगा मानून ठेवलेल्या मुलाशी भांडण होऊ लागले. त्याला घरातून हाक-लून दिल्याशिवाय आई पैसे देणार नाही, असे म्हातारीच्या मुलाला वाटले. दोघांचे दररोज भांडण होई.

तेव्हां दोघे बाहेर गेले असतां म्हातारीने सर्व पैसे एका पुरचुंडीत बांधून कोठे तरी लपवून ठेवले आणि घरातले सामान इकडे तिकडे फेंकून रडत बसली. मुलगा घरी आल्यावर चोरांनी पैसे चोरून नेल्याचे आईने सांगितले. मुलगा म्हणाला–"तू पैसे मला दिले असतेस तर माझ्या उपयोगी पडले असते. तू दरिद्री ती दरिद्रीच." असे म्हणत मुलगा घर सोडून निघून गेला.

थोडया वेळाने मानलेला मुलगा आला व त्याने सर्व स्थिति पाहिली व म्हणाला– "जे नशिबी होते ते राहले. नव्हते ते गेले. पुन्हां मेहनत करून मिळवू पैसे!"

"अरे मेहनतीचे पैसे असे कसे जातील? तो गेला आणि पैसे आले." असे म्हणत म्हातारीने पैशांची पुरचुंडी बाहेर काढली.



फुलांची

एक मासळी विकणारी कोळीण मासे विकून घरी येत असता वाटेत जोराचा पाऊस आला. ती ओली चिंब भिजून गेली आणि थंडीने थर थर कांपू लागली. जवळच एक घर पाहून ती ओसरीत उभी राहली. ते एका माळिणीचे घर होते. माळिणीला थंडीमुळे काकडत बसलेल्या कोळिणीला पाहुन तिची दया आली. तिने कोळिणीला घरात बोलवून कोरडे लुगडे बदलायला दिले अन् जेवायला वाढून झोपायला सांगितले. कोळिणीला बरे वाटले. माळिणीने कोळिणीला फुले ठेवली होती त्या खोलीत झोपायला सांगितले. त्याप्रमाणे ती झोपली.

पण खोलीभर फुलांचा वास सुटला होता. तो तिला सहन झाला नाही. तिला उलटी होईलसे वाटले. म्हणून तिला झोप लागेना. म्हणून उठून जाऊन ती मासळीची टोपली घेऊन आली आणि ती उशाशी घेऊन झोपली. तेव्हां मासळीच्या सुवासात तिला गाढ झोप लागली.





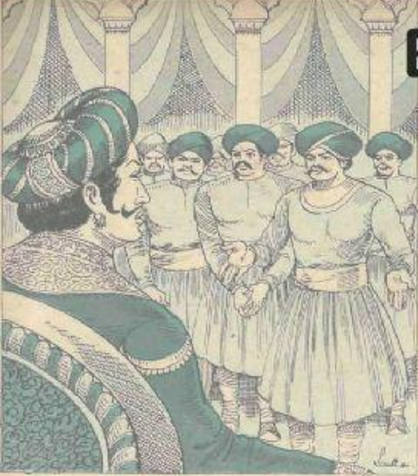
खरा न्याय

एका गावी एक गरीब मनुष्य रहात असे. त्याला कोट्याधीश व्हावे असे फार वाटू लागले. त्याने खूप मेहनत करून पैसे मिळविले. ते सोन्याचे फक्त दोन दीनार. मरते समयी त्याने आपल्या मुलाला बोलाविले व म्हणाला—"मुला, मी आयुष्यभर कोट्याधीश होण्याची स्वप्ने पहात राहलो. पण दोन दीनारांपेक्षा जास्त वांचवू शकलो नाही. तू शिकला सवरला आहेस. दोन दीनारांच्या भांडवलावर व्यापार धंदा करून कोट्याधीश हो. तु कोट्याधीश झालास की स्वर्गात माझ्या आत्म्याला शांति मिळेल."

त्या गरीब माणसाच्या मुलाचे नांव श्रीमान होते. त्याने, बापाच्या मनातली इच्छापूर्ण करून आपले नांव सार्थक करून दाखविण्याचे ठरविले. त्याने त्या दोन दीनारांच्या भांडवलावरच आपल्या गावात व्यापार सुरू केला. काही काळ लोटल्यावर त्याला पुष्कळ पैसे मिळू लागले. परंतु एका ठराविक प्राप्तीनंतर त्याची प्राप्ती वाढतनाशी झाली. म्हणून त्याने राजधानीत जाऊन व्यापार करायला सुरवात केली. तेथे त्याची प्राप्ती वाढू लागली.

एकदां त्या राज्यात दुष्काळ पडला. दूरदूरच्या प्रदेशातून धान्य मागविण्यात येऊ लागले. गरीब लोक सावकाराला मागेल ते व्याज देऊन कर्जे काढू लागले. कित्येकांची घरेदारे गहाण पडली. गरीबांची ती स्थिति पाहून श्रीमानचे हृदय कळवळून आले. त्याने व्यापार करण्याचे सोडले आणि कमी व्याजाने लोकांना कर्ज देऊ लागला. काही गरीब लोकांना तर त्याने बिनव्याजाने कर्ज दिले. ही गोष्ट इतर व्यापाऱ्यांना पसंत पडली नाही. त्यांनी त्याच्याकडून कर्ज घेऊन त्याचा

श्रीयुत र. के. करमाळे



हात रिकामा करण्याचे ठरविले. चांगले श्रीमंत लोक सुद्धा त्याच्याकडे कर्जाउ रकम मागायला येऊ लागले. परंतु श्रीमानने त्यांच्याकडून जास्त व्याज मागितले.

व्यापाऱ्यांनी राजाच्या कानावर खोट्या तक्रारी त्याच्याविरुद्ध करायला सुरवात केली. म्हणाले–"महाराज! काही वर्षांपूर्वी श्रीमान नावाचा एक व्यापारी राजधानीत व्यापार करण्यासाठी आला. व्यापारात त्याने खूप पैसा मिळविला. परंतु तो आतां सावकारी करू लागला आहे. कोणाकडून भरमसाट व्याज तर कोणाकडून कमी व्याज असा गोंधळ त्याने चालविला आहे.

यथोचित दंड देण्याची कृपा करावी."

परंतु राजाने घाई केली नाही. तो एक श्रीमंत माणसाचा वेष करून श्रीमानच्या घरी गेला व एक मोठी रक्कम कर्जाऊ मागितली. श्रीमानने त्याला व्याजाचा जास्त दर लावून कर्ज देण्याचे कबूल केले. पण राजाने कर्ज घेण्याचे नाकारले आणि घरी गेला.

दुसऱ्या दिवशी श्रीमानला दरबारात हजर होण्यासाठी दरबारचा हुकूम आला. तो दरबारात आल्यावर राजाने त्याला विचारले–"तू सावकारीचा धंदा करतो आहेस. सर्वांकडून सारखे व्याज कां घेत नाहीस? कोणाकडून जास्त कोणाकडून कमी हे कसे काय? व्यापारात असा पक्षपात बरोबर नाही. तुझ्याविरुद्ध माझ्याकडे तक्रारी आल्या, परंतु मी तिकडे दुर्लक्ष केले होते. मी स्वतः वेष पालटून तुझ्याकडे आलो होतो व मी कर्जाऊ रक्कम मागितली. तू जास्त व्याज लावून रक्कम द्यायला कबूल झालास. तू काही लोकांना बिनव्याजी रक्कम देतोस हे मी ऐकतो. या आरोपांविरुद्ध तुझे काय उत्तर आहे?"

"महाराज, आपण म्हणालात ते बरोबर आहे. आरोपदेखील खोटा नाही. मी सर्वांकडून एक सारख्या दराने व्याज घेत नाही. पण आपण पक्षपात व अन्याय म्हणालात

जाऊन विचार केला तर मी असे कां करीत आलो हे न्याय आहे की नाही कळेल." श्रीमान म्हणाला.

राजाने श्रीमानची जबानी घेऊन त्याला परत पाठवून दिले आणि बराच वेळ आपल्या मंत्र्यांशी सल्लामसलत करीत बसला. परंतु श्रीमानच्या सावकारीत अन्याय व पक्षपात कसा काय नाही हे कोणाला कळेना. एकाच वस्तूची किंमत निरनिराळ्या गिऱ्हाईकांना निरनिराळी सांगितली तर तो अन्याय नव्हे तर काय?

शेवटी राजा म्हणाला–"श्रीमान आपला व्यापार न्याय म्हणतो आहे. जो कोणी त्याचा व्यापार न्याय आहे हे सिद्ध करून दाखवील त्याला मी तो मागेल ते देईन."

राजाला एकच एक मुलगी होती. श्रीमान दरबारात आला तेव्हां तिने त्याला पाहिले. त्याचे रूप व बोलण्या वागण्याचा राजकन्येच्या मनावर ठसा उमटला. राजकुमारी राजाला म्हणाली–"मला वाटते, त्याचा व्यापार न्यायपूर्ण आहे. मी ते सिद्ध करून दाखवीन. पण आपण वचन दिल्याप्रमाणे मी मागेन ते दिले पाहिजे."

"मी कोणालाहि देईन म्हटले तर तुला कां देणार नाही, मुली?" राजाने विचारले.

"आपणांकडे श्रीमान विरुद्ध ज्यांनी तक्रार केली ते सर्व गोरगरिबांकडून भरमसाट व्याज वसूल करणारे सावकार आहेत. त्यांनी श्रीमानकडून कमी व्याजाने रक्कम घेऊन गरीबांकडून जास्त व्याज वसूल करण्याचा डाव रचला होता. परंतु श्रीमानने त्यांचा तो डाव हाणून पाडला. हे देखील हुशार व्यापाऱ्याचे कर्तव्यच नव्हे का?" राजकन्या म्हणाली. राजकुमारीचे म्हणणे राजाला पटले.

"मग तू माग, काय वाटेल ते मागून घे." राजा म्हणाला.

"श्रीमान बरोबर माझा विवाह करून द्यावा." राजकुमारी म्हणाली.

राजाने वचन दिल्याप्रमाणे श्रीमानशी राजकन्येचा विवाह करून दिला.



डोळस

एकदा एका आंधळ्याला व एका लंगड्याला बरोबर बरोबर एका गावी जावे लागले. आंधळा लंगड्याला म्हणाला–"तू माझ्या खांद्यावर बस." लंगडा आंधळ्याच्या खांद्यावर बसून वाट दाखवू लागला.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर लंगडा म्हणाला–"अहो सूरदास! येथे छान फणसाची बाग आहे हो! छान फणस लागले आहेत."

"फणसाची बाग? पण काय रे बागेच्या चारी बाजूला कुंपण आहे का? पहा जरा." आंधळ्याने विचारले.

लंगडा म्हणाला–"नाही!"

"तिकडे लोक येत जात असलेले दिसत आहेत का?" आंधळ्याने विचारले व लंगडा म्हणाला–"नाही!"

"कोणी राखणदार आहे का?" आंधळ्याने पुन्हां विचारले. या खेपेस देखील लंगडा म्हणाला–"नाही!"

"तरमग हे फणस खाण्यालायक नाहीत." आंधळा म्हणाला. त्याला पाहिल्याशिवाय ते फणस खाण्यालायक नाहीत हे कळले व डोळस लंगड्याला ते कळले नाही. आंधळाच खरा डोळस ठरला.





न्यायाचे धन

प्राचीन काळी मलयगिरीच्या राज्यात धनपाल नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याचा शक्ति व धन यांवर फार विश्वास होता. राज्याचा खजिना भरलेला असला व सैन्य मोठे असले की राज्यात शांतता नांदत राहील व परकीय शत्रूची वक्रदृष्टी राज्याकडे वळणार नाही, असे राजाला वाटत होते. राजा प्रजेकडून जो कर वसूल करी त्यातली अर्धी रक्कम सैन्यासाठी निराळी काढून ठेवी आणि बाकी खजिन्यात टाकी. तो राजा प्रजेच्या सुखासाठी मुळीच खर्च करीत नसे.

परंतु धनपालचा मंत्री देशाटन अनुभवी होता. त्याने राजाला राज्यकारभार कसा केल्याने प्रजा सुखी होईल हे समजावून सांगितले. प्रजेचे सुख हेच राज्याचे खरे धन मानून राज्य करावे असे त्याने सांगितले.

परंतु मंत्र्याच्या सल्ल्याप्रमाणे राज्य केल्यास खजिना रिकामा होईल व प्रजा डोक्यावर चढेल असा विचार करून त्याने आपल्या मंत्र्याला राज्यातून हाकलून लावले. दुसऱ्या दिवशी राज्यात कोठे दृष्टीस पडल्यास शिरच्छेद केला जाईल, अशी धमकी पण राजाने मंत्र्याला दिली. म्हणून मंत्री त्याच दिवशी राज्य सोडून जंगलात जाऊन राहू लागला. जंगलात चोरांनी त्याला धरले आणि आपला नायक चंडविक्रम याच्याकडे त्याला घेऊन गेले.

आपला कैदी स्वत: राजाचा मंत्री असल्याचे जेव्हां चंडविक्रमला कळले तेव्हां हा मंत्री आपल्याला व आपल्या दोनशेंवर अनुयायांना जाळ्यात फसवून पकडून नेण्यासाठी आला असावा असे चंडविक्रमला वाटले. म्हणून त्याचा डाव त्याच्यावरच

श्रीमती सरोजिनी नाईक

डोळस

एकदा एका आंधळ्याला व एका लंगड्याला बरोबर बरोबर एका गावी जावे लागले. आंधळा लंगड्याला म्हणाला–"तू माझ्या खांद्यावर बस." लंगडा आंधळ्याच्या खांद्यावर बसून वाट दाखवू लागला.

थोडे अंतर चालून गेल्यावर लंगडा म्हणाला–"अहो सूरदास! येथे छान फणसाची बाग आहे हो! छान फणस लागले आहेत."

"फणसाची बाग? पण काय रे बागेच्या चारी बाजूला कुंपण आहे का? पहा जरा." आंधळ्याने विचारले.

लंगडा म्हणाला–"नाही!"

"तिकडे लोक येत जात असलेले दिसत आहेत का?" आंधळ्याने विचारले व लंगडा म्हणाला–"नाही!"

"कोणी राखणदार आहे का?" आंधळ्याने पुन्हां विचारले. या खेपेस देखील लंगडा म्हणाला–"नाही!"

"तरमग हे फणस खाण्यालायक नाहीत." आंधळा म्हणाला. त्याला पाहिल्याशिवाय ते फणस खाण्यालायक नाहीत हे कळले व डोळस लंगड्याला ते कळले नाही. आंधळाच खरा डोळस ठरला.





न्यायाचे धन

प्राचीन काळी मलयगिरीच्या राज्यात धनपाल नावाचा राजा राज्य करीत असे. त्याचा शक्ति व धन यांवर फार विश्वास होता. राज्याचा खजिना भरलेला असला व सैन्य मोठे असले की राज्यात शांतता नांदत राहील व परकीय शत्रूची वक्रदृष्टी राज्याकडे वळणार नाही, असे राजाला वाटत होते. राजा प्रजेकडून जो कर वसूल करी त्यातली अर्धी रक्कम सैन्यासाठी निराळी काढून ठेवी आणि बाकी खजिन्यात टाकी. तो राजा प्रजेच्या सुखासाठी मुळीच खर्च करीत नसे.

परंतु धनपालचा मंत्री देशाटन अनुभवी होता. त्याने राजाला राज्यकारभार कसा केल्याने प्रजा सुखी होईल हे समजावून सांगितले. प्रजेचे सुख हेच राज्याचे खरे धन मानून राज्य करावे असे त्याने सांगितले.

परंतु मंत्र्याच्या सल्ल्याप्रमाणे राज्य केल्यास खजिना रिकामा होईल व प्रजा डोक्यावर चढेल असा विचार करुन त्याने आपल्या मंत्र्याला राज्यातून हाकलून लावले. दुसऱ्या दिवशी राज्यात कोठे दृष्टीस पडल्यास शिरच्छेद केला जाईल, अशी धमकी पण राजाने मंत्र्याला दिली. म्हणून मंत्री त्याच दिवशी राज्य सोडून जंगलात जाऊन राहू लागला. जंगलात चोरांनी त्याला धरले आणि आपला नायक चंडविक्रम याच्याकडे त्याला घेऊन गेले.

आपला कैदी स्वतः राजाचा मंत्री असल्याचे जेव्हां चंडविक्रमला कळले तेव्हां हा मंत्री आपल्याला व आपल्या दोनशेवर अनुयायांना जाळ्यात फसवून पकडून नेण्यासाठी आला असावा असे चंडविक्रमला वाटले. म्हणून त्याचा डाव त्याच्यावरच

श्रीमती सरोजिनी नाईक

उलटवण्याचे ठरवून त्याचा कांटा लवकरात लवकर काढण्याचे त्याने ठरविले.

मंत्री चंडविक्रमला म्हणाला–"मला राजाने आपल्या राज्यातून निघून जायला सांगितले आहे. मी पुन्हां राज्यात पाऊल टाकले तर माझा शिरच्छेद केला जाईल. आता तुम्ही माझा निकाल लावायचा विचार करीत आसाल. पण माझी एक इच्छा आहे. मलय देशाच्या खजिन्यात अपार धन आहे. कमीत कमी ते तुमच्या उपयोगी पडले तर मी आनंदाने मरायला तयार होईन."

ते ऐकून चंडविक्रमच्या मनातली शंका दुणावली. मलय देशाचे सैन्य फार पराक्रमी असल्याचे त्याने ऐकले होते.



[illegible] [illegible] हातात सांपडू. असा विचार करून तो मंत्र्याला म्हणाला–"आम्ही राजाचा खजीना लुटायला तयार आहो. परंतु तो लुटून होईपर्यंत तुम्ही आमच्या बरोबर राहले पाहिजे.

मंत्री त्या गोष्टीस कबूल झाला. तो चोरांच्या सरदाराला म्हणाला–"राजाचे शिपाई पैसेखाऊ आहेत. त्यांच्या अंगात लढण्याची शक्ति मुळीच नाही." नंतर तो कबूल केल्याप्रमाणे मध्य रात्रीच्या सुमारास चोरांच्या टोळीबरोबर खजिन्या-पर्यंत येऊन पोचला. मंत्री म्हणाला त्या-प्रमाणे शिपाई चोरांची वाट पहात असलेले चोरांच्या सरदाराला दिसले नाहीत. चार

[illegible] त्याप्रमाणे त्यांनी पाहरेकऱ्यांना व शेवटी राजाला स्वत: बंदी करून ठेवले. सर्व खजिना लुटून व पोती भरभरून घोडयांच्या पाठीवर टाकली.

"आतां हे धन घेऊन जा आणि पुढील आयुष्य आरामाने रहा. यापुढे चोरी करण्याचा धंदा सोडा. तुम्ही आपल्या वाटेने जा. मी आपल्या वाटेने जातो." मंत्री चोरांच्या सरदाराला म्हणाला.

त्या वेळी चोरांच्या सरदाराच्या मनांत एक विचार आला. म्हणाला–"मी राजाला कैद केले आहे, यापुढे मीच राजा झालो तर? काय वाटते तुम्हांला?"

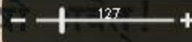
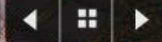
"तरमग हे सर्व धन बाहेर कोठे नेण्याची गरजच काय? खजिन्यातच राहू दे." मंत्री म्हणाला.

"ठीक आहे!" असे म्हणत चोरांच्या सरदाराने आपल्या अनुयायांना सांगून घोडयांच्या पाठीवर टाकलेली पोती पुन्हां खजिन्यात ठेवविली. सर्व चोर खजिन्यात पोती ठेवायला गेल्यावर मंत्र्याने खजिन्याचे दार बंद करून कुलुप लावले. चोरांचा सरदार पोती नीट ठेवविण्यासाठी आत गेला होता. तो देखील कैद झाला.

त्यानंतर मंत्र्याने राजाला व पाहरे-कऱ्यांना सोडविले आणि राजाला म्हणाला–"महाराज! आपला खजिना लुटून नेणे किती सोपे आहे, हे पाहिलेत ना? आपले सैन्य खाऊन पिऊन व झिंगून पडून आहे. पाहरा देणारे देखील बेफिकीर होऊन उभे होते. या खजिन्याचा उपयोग प्रजेच्या हितासाठी जेव्हां होईल तेव्हांच हे धन खजिन्यात ठेवणे न्यायमुक्त ठरेल. नाही तर हे धन खजिन्यात राहिले काय व चोरांनी लुटून नेले काय सारखेच. त्या पासून देशाचे हित ते काय होणार?"

राजाचे डोळे तेव्हां उघडले. त्या दिवसा-पासून राजा मंत्र्याच्या सल्ल्याविरुद्ध काही काम करीतनासा झाला. त्याने आपले धन प्रजेच्या हितासाठीच करण्याचे ठरविले.



येन केन प्रकारेण    

एका गावी सोमू नांवाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. तो स्वभावाने फार दुष्ट होता. तो या न त्या कारणाने लोकांना त्रास देत असे. सोमूला रामू नांवाचा एक मुलगा होता. पण हुशार मुलगा होता.

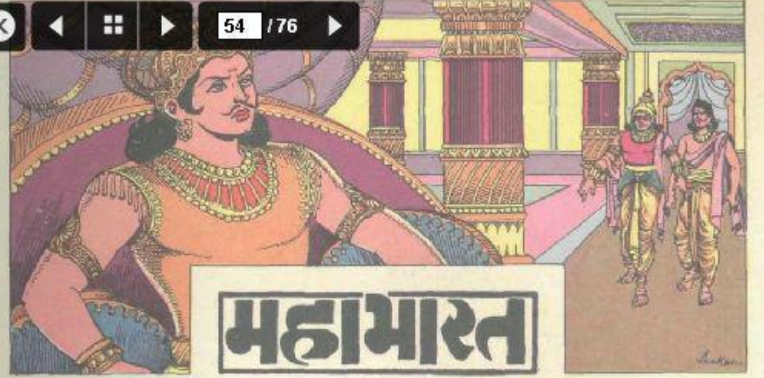
सोमूच्या घराशेजारी श्यामू नामक एक श्रीमंत मनुष्य रहात असे. तो वारला तेव्हां त्याच्या मुलाने कर्त्तव्य म्हणून पुष्कळ पैसे खर्च करून दान धर्म केला व बापाची कीर्ति अजरामर केली.

सोमूने ती गोष्ट पाहिली आणि आपण मेल्यावर आपली कीर्ति अजरामर व्हावी असे त्याला वाटू लागले. अंत्यसमयी त्याने रामूला जवळ बोलाविले व म्हणाला—"श्यामूच्या मुलाने बापाची कीर्ति कशी अजरामर केली, तू पाहिलीच आहेस. माझे नाव सुद्धां अजरामर राहील असे काही तरी तू कर." असे सांगून सोमूने डोळे मिटले.

गरीबीत बापाची कीर्ति अजरामर होईल असे काय करावे हे रामूला सुचेना. बराच विचार करून त्याने मनाशी काही तरी ठरविले. तो एक काठी घेऊन वाटेने येणाऱ्या जाणाऱ्याना बडवू लागला.

गाववाले म्हणू लागले, "या रामूपेक्षां याचा बापच बरा होता की हो!"





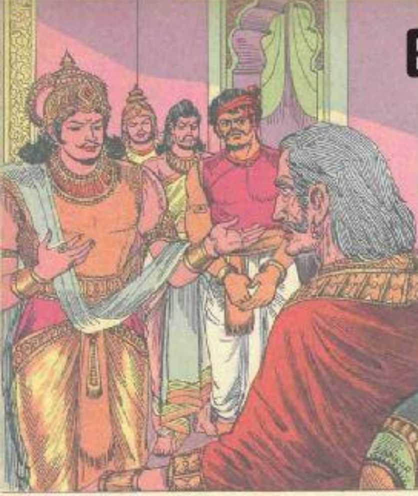
पांडवांचा वृत्तांत ऐकून धृतराष्ट्र भयभीत झाल्याचे शकुनी मामाने ओळखले आणि ती गोष्ट त्याने कर्णाला जाऊन सांगितली. दोघांनी ती गोष्ट दुर्योधनाला सांगितली. दुर्योधन स्वतःच काळजीत पडला होता.

तेव्हां कर्ण दुर्योधनाची समजूत घालण्याच्या हेतूने म्हणाला—"अरे राजा! पांडव रानावनात अनेक यातना सहन करीत आहेत. तू त्यांचे राज्य बळकावून सर्व ऐश्वर्य उपभोगीत आहेस. म्हणून पांडवांना काळजी वाटायला पाहिजे, तुला नाही. तू आपले सर्व वैभव त्यांच्या नजरेसमोर आणून दिलेस तर त्यांचा सारा दिमाख उतरणार नाही का? म्हणजे तुला व आम्हां सर्वांना आनंद होईल. तुझ्या अंतःपुरांतील राजमहीषींना पाहून द्रौपदीची मान नक्कीच खाली होईल व मनातल्या मनात तिचा जळफळाट होईल."

शकुनी मामांनी कर्ण म्हणाला त्याला जोरदार शब्दात दुजोरा दिला.

दुर्योधन म्हणाला—"तुम्ही म्हणालात ते सर्व बरोबर आहे. पण बाबांची संमती मिळाली पाहिजे ना? ते आपल्याला द्वैतवनात जायला परवानगी देणार नाहीत. तुम्हीच नाही का मला सांगितलेत की पांडवांच्या स्थितीचे वर्णन ऐकून त्यांना फार वाईट वाटले. म्हणून तुम्ही दुःशासनाचा पण या विषयी सल्ला घ्या आणि उद्या सकाळी मला कशा तऱ्हेने बाबांची परवानगी

३३. पांच व शंभर नाहीं, एकशे पांच



मिळवून घेता येईल याची सूचना द्या. भीष्माचार्य आजोबांचा सुद्धा होकार मिळविला पाहिजे. त्या दोघांची समजूत घालण्याचा एखादा उपाय योजून मला सांगा."

दुसऱ्या दिवशी कर्ण शकुनीला व दुःशासनाला बरोबर घेऊन दुर्योधनाकडे आला व म्हणाला–"आपल्या गायी द्वैत वनात चरायला सोडलेल्या आहेत. हिंस्त्र जनावरांपासून त्या गाईंच्या रक्षणाचा भार तुझ्यावर असल्या कारणाने द्वैतवनात जाऊन येणे आवश्यक आहे असे तू वृद्ध महाराजांना समजावून सांग. महाराज द्वैतवनात जायला नक्कीच परवानगी देतील. आपण पांडवांचा पाणउतारा करून परत येऊं."

सर्वांनी कर्णाने सुचविलेल्या उपायाबद्दल त्याची पाठ थोपटली. नंतर त्यांनी समंग नामक एका गवळ्याला बोलावून सर्व गोष्टी नीट समजावून सांगितल्या आणि म्हणाले–"आम्ही तुझ्याबरोबर महाराजांकडे येतो आणि तू द्वैत वनात महाराजांच्या गाई आहेत असे सांग."

त्या प्रमाणे समंग त्या दुष्ट चतुष्टयाबरोबर धृतराष्ट्राकडे गेला आणि म्हणाला–"महाराज, आपल्या गाई द्वैतवनाकडे गेल्या आहेत. तिकडे चारा पण चांगला आहे. परंतु रानटी श्वापदांपासून गाईंचे रक्षण करणे आवश्यक आहे. आपणांजवळ या गोष्टीचे निवेदन करण्यासाठी आलो होतो."

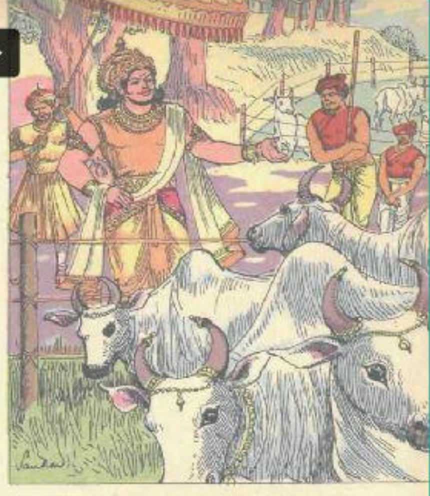
ते ऐकून कर्ण व शकुनी धृतराष्ट्राला म्हणाले–"महाराज, दुर्योधन द्वैतवनात जाऊन दुष्ट श्वापदांचा संहार करील व गाईंचे सहजी रक्षण होऊ शकेल.

धृतराष्ट्र शांतपणे सर्व ऐकून घेऊन म्हणाला–"गाईंचे रक्षण करणे एक आवश्यक काम आहे. परंतु यावेळी द्वैतवनात जाणे इष्ट नाही. तेथे पांडव रहात आहेत. तुम्ही तिकडे गेलात व विनाकारण त्यांनी तुमची किंवा तुम्ही त्यांची आगळीक काढली तर परिणाम फार वाईट होईल. मला इतर पांडवांची भीती वाटत नाही. परंतु भीम काळा नाग आहे. तो स्वतः आगळीक काढून तुमच्या सर्वांवर सूड उगविल्याशिवाय राहणार नाही. तुम्ही देखील काहीतरी उद्योग करालाच. नुकताच अर्जुन स्वर्गात जाऊन उत्तमोत्तम शस्त्रास्त्रे संपादन करून आला आहे. त्याच्या समोर तुमचा पाडाव लागणार नाही. म्हणून मी सांगतो ते ऐका. द्वैतवनात जाण्याचा विचार सोडा. गाईंच्या रक्षणासाठी आणखी कोणाला तरी पाठवून द्या."

शकुनी धृतराष्ट्राला म्हणाला–"महाराज, पण आम्ही असे काही होऊच देणार नाही. आम्ही पांडव राहतात त्या बाजूला जाणारच नाही. काही दिवस वनविहार करू आणि गाईंच्या खाण्यापिण्याची व्यवस्था कशी काय आहे हे पाहून परत येऊ. पांडव युधिष्ठिराच्या आज्ञेबाहेर नाहीत."

शकुनी म्हणाला ते धृतराष्ट्राला पटले. म्हणून तो म्हणाला–"बरे तर जा. संभाळून रहा." दुर्योधनाला परमानंद झाला. त्याने घोषयात्रेला जाण्याची तयारी सुरू केली. कर्ण, दुःशासन व शकुनी यांच्या सल्ल्याने सहस्रावधी रथ हत्ती, घोडे व सैनिक यांना व अंतःपुरातल्या राण्यांना बरोबर घेऊन आपले ऐश्वर्य पांडवांना दाखविण्यासाठी दुर्योधन निघाला.

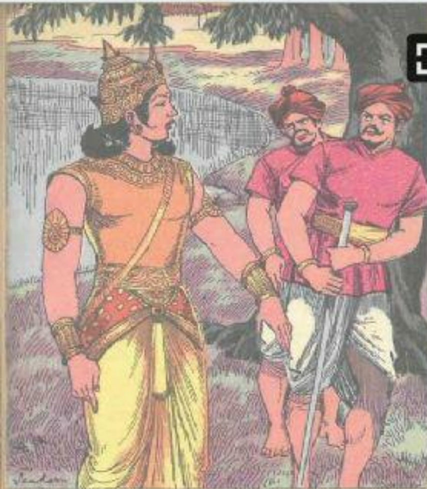
द्वैतवनात सर्वांच्या उतरण्यासाठी तंबू व राहुट्या उभारण्यात आल्या. सुरवातीला



गाई गुरांची कशी काय व्यवस्था आहे याची पाहणी झाली. प्रमुख गवळ्यांना आवश्यक सूचना करण्यात आल्या. लोकगीते व लोकनृत्ये यांचे करमणुकीचे कार्यक्रम झाले.

दुर्योधन आपल्या मुलांबाळांसह वनविहाराला निघाला. द्वैतवनाच्या मध्यभागी एक रमणीय सरोवर होते. तेथेच उतरण्याचे ठरवून त्याने तेथे तंबू व राहुट्या उभारण्यास आज्ञा केली.

त्या सरोवराच्या पलीकडेच युधिष्ठिराचा आश्रम होता. दुर्योधनाने तेथे राहण्याचे ठरविले त्यावेळी युधिष्ठिराने ब्राह्मणांच्या सल्ल्याने सद्यस्क नामक यज्ञ सुरू केला होता. तो यज्ञकार्यात मग्न होता.



दुर्योधनाच्या आज्ञेने नोकरांनी या तीरावर राहुट्या व तंबू उभारण्यास सुरवात केली. त्याच वेळी त्या सरोवराच्या रक्षणार्थ नेमलेल्या गंधर्वांनी त्यांना अडविले आणि म्हणाले–"आमच्या प्रभूची अशी आज्ञा आहे की, इतर कोणाला या सरोवराच्या काठावर उतरण्याचा अधिकार नाही."

दुर्योधनाला त्याच्या नोकरांकरवी जेव्हां हे वर्तमान कळले तेव्हां त्याचा पारा एकदम चढला. त्याने नोकरांना सांगून पाठविले की तुम्ही कोणाची फिकीर करू नका. कोणी अटकाव करायला आला तर त्यांची पाठ मऊ करून त्यांना परत पाठवा. त्याप्रमाणे दुर्योधनाचे नोकर गंधर्वांच्या

वनविहारासाठी आले आहेत आणि त्यांच्या आज्ञेने तुम्ही येथून चालते व्हा. नाही तर तुमची खोड मोडण्यात येईल."

गंधर्वांचे नोकर ते ऐकून हंसले. म्हणाले–"तुमच्या महाराजांची आज्ञा! तुम्हीच चालते व्हा प्रथम. आमचे महाराज चित्रसेन गंधर्व यांच्या आज्ञेने आम्ही येथे आलो आहो. तुम्ही ही जागा सोडून युधिष्ठिराचा आश्रम आहे तिकडे जाऊन राहुट्या उभ्या करा. आमच्या महाराजांचा विहार करण्यासाठी हा राखीव प्रदेश आहे."

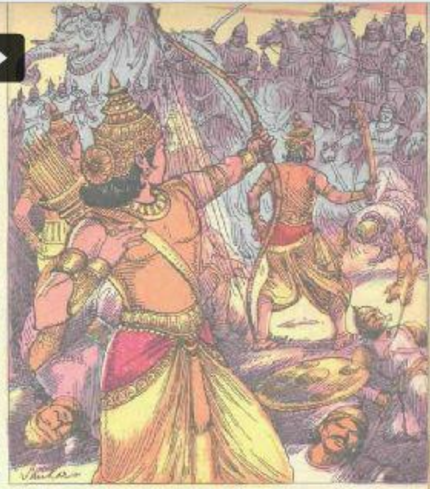
ते ऐकून दुर्योधन संतापला आणि म्हणाला–"मला येथून निघून जायला सांगणारे हे गंधर्व कोण आहेत रे?" असे म्हणत त्याने गंधर्वांची खोड मोडण्यासाठी आपले सैन्य पाठविले.

चित्रसेन गंधर्वांच्या आज्ञेने गंधर्वांनी दुर्योधनाचे सैन्य येताच त्याला पिटाळून लावले. ते दृश्य दुरून कर्ण व दुर्योधन पहात होते. दुर्योधनाची प्रशंसा मिळविण्याच्या हेतूने कर्ण गंधर्व सैन्यावर तुटून पडला. त्याने कित्येक गंधर्वांना ठार केले. परंतु इतक्यात सहस्रावधि गंधर्वांनी येऊन त्यालाच घेरले. कर्णाला संकटात पडलेला पाहून त्याच्या मदतीला दुर्योधनाचे भाऊ धावले. सुरवातीला जी नुसती चकमक

लागली. शेवटी स्वतः चित्रसेन गंधर्व रणांगणावर येऊन दाखल झाला.

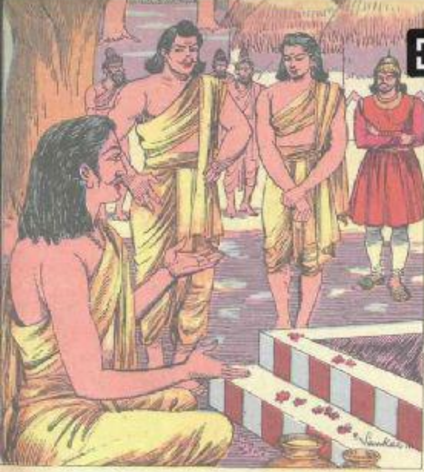
चित्रसेनाने आपली माया टाकली. दुर्योधनाच्या सैनिकांना काय करावे, सुचेना आणि ते पळू लागले. दुर्योधनाच्या भावंडांनी आपले सैन्य परत गोळा करून आणण्याचा अयशस्वी प्रयत्न पण करून पाहिला. एकटा कर्ण शूर शिपायासारखा लढत होता. परंतु गंधर्व सैन्याने त्याच्या रथाचे तुकडे तुकडे करून टाकले. तेव्हां कर्ण विकर्णाच्या रथात बसून पळून गेला. दुर्योधनाला एकटा पाहून गंधर्वांनी त्याच्या मुसक्या बांधल्या. चित्रसेनाने त्याचा वध करणे बरोबर नाही असा विचार करून त्याला फक्त बंदी करून घेतले. नंतर गंधर्वांनी दुर्योधनाच्या इतर भावंडांना व अंतःपुरातील स्त्रियांना बंदी केले.

आपल्या राजाला व राजपरिवाराला गंधर्वांनी बंदी केलेले पाहून कौरव सैनिक मदतीसाठी पांडवांच्या आश्रमाकडे धावले आणि हात जोडून युधिष्ठिराला म्हणाले–"हे महात्मन्! कौरव राजाला, त्याचे बंधु व त्यांच्या सर्व पत्नींना बंदी करून गंधर्व त्यांना गंधमादन पर्वताकडे नेत आहेत. त्यांना सोडवून उपकृत करावे."



सैनिकांच्या तोंडी ते वृत्त ऐकून भीम म्हणाला–"जे कांहीं व्हायला पाहिजे होते ते गंधर्वांनी करून दाखविले. आतां मोठे सैन्य उभे करण्याची व युद्ध करण्याची आपल्याला गरज उरली नाही. संकटांत सापडलेल्या भक्तास देव असाच पावतो."

ते ऐकून युधिष्ठिर त्याला थोडा रागाने म्हणाला–"भीमा! काळवेळ पाहून बोलायला शीक थोडा! कौरव आपला आश्रय मागायला आले आहेत त्यांचे रक्षण करणे आपले कर्त्तव्य आहे. आपल्या भाईबंदांच्या कुटुंबांचा अपमान हा आपला अपमान आहे. मी यज्ञदीक्षा घेतली आहे, युद्धाला स्वतः जाऊ शकणार नाही. म्हणून तू



अर्जुन, नकुल व सहदेव चौघे भाऊ जा आणि आपल्या भावंडांना सोडवून आणा. घाईगर्दीत आततायीपणा दाखवू नका. शक्य झाल्यास गुण्या गोविंदाने गंधर्वांशी बोलून व ते शक्य न झाल्यास युद्ध करून आपल्या बंधूंना सोडवून आणा. एक गोष्ट लक्षात ठेवा, आपले आपसांत भांडण असेल तेव्हां आपण पांच व ते शंभर. पण तिसरा कोणी आला तर आपण एकशे पांच आहो याची जाणीव गंधर्वांना करून द्या."

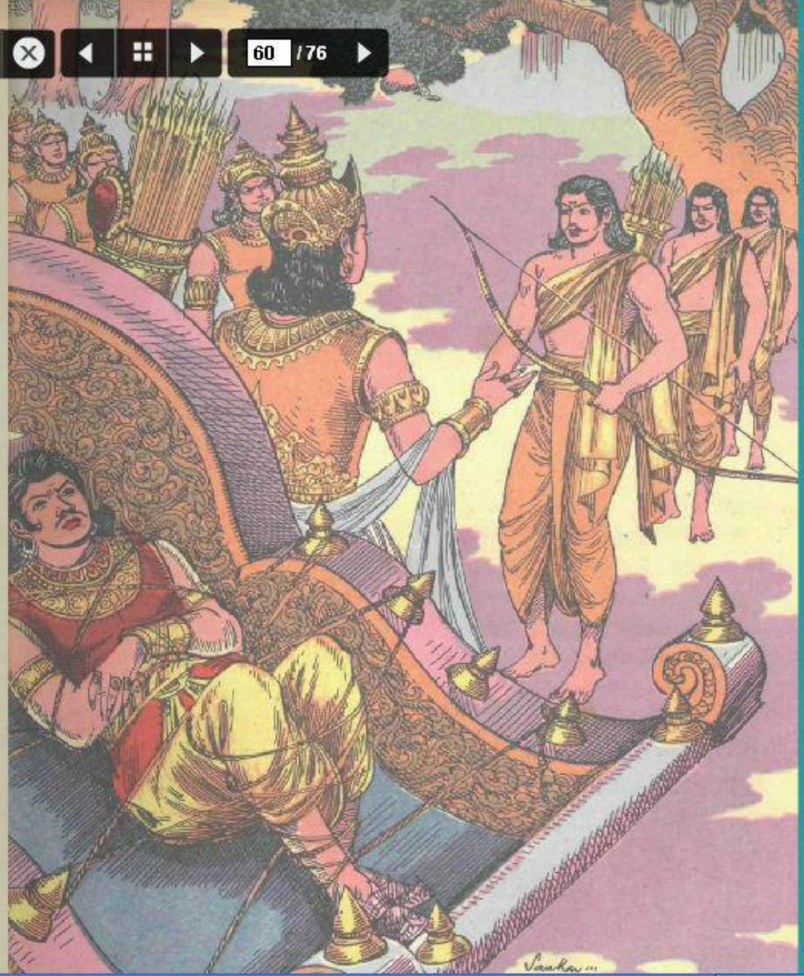
अर्जुनाने युधिष्ठिराच्या आज्ञेचे पालन करण्याचे वचन दिले. त्यानंतर भीम, नकुल व सहदेव यांना बरोबर घेऊन युद्धास निघाला. अर्जुनाला रथात बसून

करीत निघालेला पाहून कौरवांच्या सैन्या-तल्या लोकांना जिवात जीव आल्यासारखे वाटले. पांडव पाठलाग करीत असल्याचे गंधर्वांना कळाले तेव्हां ते थांबले. अर्जुनाने जवळ जाऊन त्यांना समजाऊन सांगितले– "गंधर्व हो, तुम्ही ज्या दुर्योधनाला बंदी करून घेऊन चालला आहां तो आमचा भाऊ आहे, त्याला सोडून द्या. अशी आमचे दादा युधिष्ठिर यांची इच्छा आहे."

"अर्जुना ! यांना बंदी करायला आम्हांला स्वतः इंद्राने आज्ञा केली आहे. त्याच्या आज्ञेचे पालन करणे आमचे कर्तव्य आहे." गंधर्व म्हणाला.

"गंधर्व राजाकरवी स्त्रियांना बंदी करणे अनुचित व अन्यायपूर्ण आहे. बऱ्या बोलाने मी सांगतो आहे तसा दुर्योधनाला, त्याच्या भावंडांना व सर्व स्त्रियांना मुक्त करा. तुम्ही तसे केले नाही तर मला तुमच्या बरोबर युद्ध करून त्यांना सोडवावे लागेल." अर्जुनाने स्पष्ट शब्दात सांगितले. पण गंधर्व युद्धाला तयार झाले.

पांडवांचे व गंधर्वांचे युद्ध सुरू झाले. गंधर्वांनी, कौरवांना घेरून जसे बंदी केले तसे पांडवांना पण बंदी करून घेता येईल असे समजून पांडवांना घेरले. परंतु पांडवां-समोर त्यांची डाळ शिजली नाही. अर्जुनाने



गंधर्वांवर बाणांचा वर्षाव करून त्यांना पळो की सळो करून सोडले.

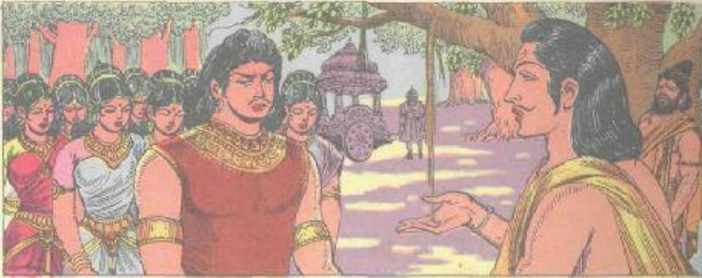
युद्ध चालू असतां चित्रसेनाला अर्जुन आल्याचे कळले. त्याने त्याला स्वतःची ओळख दिली व म्हणाला–"अर्जुना! तू मला नाही का ओळखलेस? अरे, मी चित्रसेन, तुझा मित्र. हा दुष्ट दुर्योधन तुमची व द्रौपदीची मान खाली व्हावी यासाठी आपला दिमाख दाखवायला इकडे आला होता. ही गोष्ट देवेंद्राला कळली होती. म्हणून त्याने या सर्वांना धरून स्वर्गात घेऊन यायला आम्हांला पाठविले होते. म्हणून आम्ही त्यांच्या आज्ञेचे पालन करीत आहों."

ते ऐकून अर्जुन म्हणाला–"हा दुष्ट आहे हे आम्हांला माहीत आहे. तरी आमचा भाऊ आहे. त्याला सोडवून आणण्याची आमचा दादा युधिष्ठिर याची आज्ञा आहे. तू त्यांच्या समोर जाऊन तुला जे काही सांगावयाचे असेल ते सांग. मी तुझा मित्र व शिष्य या नात्याने ही गोष्ट सुचवीत आहे."

[illegible] राला त्याने इंद्राच्या आज्ञेची गोष्ट सांगितली. सर्व ऐकून घेऊन युधिष्ठिर म्हणाला–"हे गंधर्वराज! तू दुर्योधनाचा वध केला नाहीस, फक्त त्याला बंदी केलेस. आमच्या वंशावर येणारे एक फार मोठे संकट टळले. तुला भेटण्याचे भाग्य मला या निमित्ते मिळाले, म्हणून मला परमानंद होत आहे. आता माझ्या विनंतीला मान देऊन दुर्योधन आदिकांना मुक्त कर."

चित्रसेनाने युधिष्ठिराच्या विनंतीला मान देऊन दुर्योधनादिकांना मुक्त केले आणि स्वर्गाकडे प्रस्थान केले.

त्यानंतर युधिष्ठिराने दुर्योधनालाजवळ बोलावून समजावून सांगितले. म्हणाला–"दुर्योधना! पुन्हां असे दुस्साहस करू नकोस. तुला त्यामुळे सुख मिळणार नाही. झाले गेले विसरून जा. तू अंतःपुरांतील स्त्रियांना घेऊन हस्तिनापूरला परत जा."





शिवपुराण

[१०]

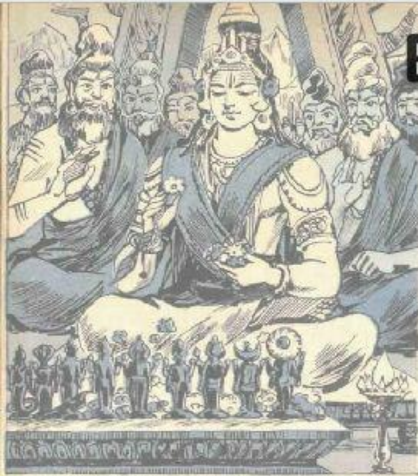
पार्वतीच्या विवाहाची हिमवानाने कुंकुम-पत्रिका पाठविली होती. ती वाचून त्याची मित्रमंडळी व नातेवाईकमंडळी सकुटुंब सपरिवार लग्नाला निघाली. ते आपल्या बरोबर सोन्याची फुले, मोती, माणिक्य, पाचू आदि मणि अहेर म्हणून द्यायला घेऊन आले. निरनिराळ्या पर्वतांचे प्रमुख नवरत्न, चंदन अगरू इत्यादि सुगंधी द्रव्ये, हत्ती, घोडे अहेरासाठी घेऊन आले. हिमवानाने सर्व अहेर आनंदाने स्वीकारून त्यांचा सर्व प्रकारे सत्कार केला आणि त्यांच्या आतिथ्याची उत्तम व्यवस्था केली.

अतिथींसाठी व विवाहासाठी दहा योजन विस्तीर्ण मांडव तयार करण्याचे काम हिमवानाने विश्वकर्माला सांगितले. हिमवानाची राजधानी ओषधीपुर उत्तम प्रकारची तोरणे व पताकांनी सजविण्यात आली होती.

तिकडे कैलास पर्वतावर शंकराला हिमवानाची शुभ पत्रिका मिळाली. ती वाचून शंकराला फार आनंद झाला. वायुदेवाला पाठवून शंकराने नारदाला बोलवून घेतले. नारदाने बोलावण्याचे कारण विचारले.

"नारदा, पांच दिवसांनी माझा विवाह हिमवानाची मुलगी पार्वतीबरोबर होण्याचे निश्चित झाले आहे. वेळ थोडा आहे. तुला वांछित गमनाची शक्ति प्राप्त आहे. म्हणून त्रिलोकातल्या निवासियांस माझ्या वतीने माझ्या विवाहाचे निमंत्रण देऊन ये. कुबेराला भेटून विवाहास योग्य सर्व वस्त्रालंकार घेऊन यायला सांग." शंकराने नारदाला सांगितले.

शेवटच्या मलपृष्ठावरील चित्र



नारदाने मोठ्या आनंदाने ती कामगिरी स्वीकारली आणि शंकराचा निरोप घेऊन निघाला. ब्रह्मा, विष्णु व इंद्र आदिक देवांना भूलोक व नागलोकांतील लोकांना औपचारिक निमंत्रण देऊन नारद म्हणाला–"माघ शुद्ध एकादशीच्या दिवशी प्रातःकाळ शिवपार्वतीचा विवाह आहे. त्या विवाहास उपस्थित राहून वधुवरास आशीर्वाद द्यावा. त्यानंतर कुबेराला भेटून लग्नासाठी आवश्यक सर्व सामुग्री घेऊन कुबेराबरोबर कैलास पर्वतावर आला.

शिवपार्वतींच्या विवाहास ब्रह्मा, विष्णु व इंद्रादिक देव आणि सप्तर्षी कैलास पर्वतावर येऊ लागले. नंदी व भृंगी अतिथि [illegible] अतिथींच्या उतरण्याची व फराळाची उत्तम व्यवस्था ठेवली. शंकराने सर्वांना कुशल-वार्ता विचारून सर्वांचे स्वागत केले.

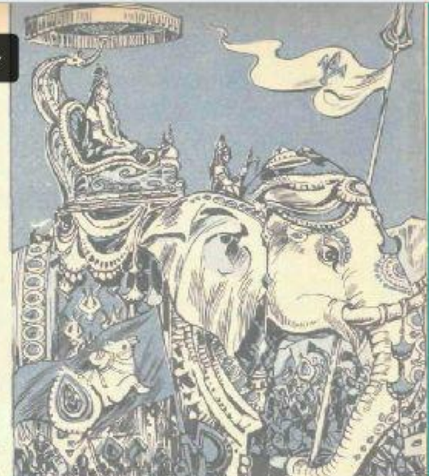
ब्रह्मदेवाने पौरोहित्य करावे असे ठरले. विष्णु, इंद्र आदिक आणि सप्तर्षी वडील-धारीमंडळी वरपक्षाकडील मानण्यात आली. शंकराचा मंगल अभिषेक करण्यासाठी बृहस्पतीने मुहूर्त धरला. त्या मुहूर्तावर गरुड, गंधर्व, यक्षनारी सप्तमाता, लक्ष्मी, सरस्वती, शची, अरुंधतीसारख्या पतिव्रतांनी शंकराला अभ्यंग स्नान घातले. हरिचंदन लावून शंकराला कंठहार घालण्यात आला. अत्रि, गौतम, भृगु आदिक महर्षींनी विधिवत् लग्नकंकण शंकराच्या उजव्या मनगटात बांधले आणि नवग्रहांची पूजा करविली.

त्यानंतर ब्रह्मदेवाच्या आज्ञेनुसार शंकर नवरदेव होऊन मंगल वाद्य ऐकत व नृत्य पहात औषधीपुरीच्या दिशेने निघाला. कैलास पर्वताच्या रक्षणासाठी रुद्रगणास नेमण्यात आले होते आणि नंदी व शंकराचे गण शंकराबरोबर निघाले होते. वीरभद्र, चंडीश्वर, भैरव आपापल्या वाहनांवर निघाले. शंख, डमरू, घंटा, शिंग, वेणु वीणा व मृदंगाच्या तालावर भद्रकाली व गण नृत्य करीत निघाले.

नवरदेवांनी ऐरावतावर बसवून मिर-वणूक निघाली. सरस्वती व ब्रह्मदेव हंसावर, लक्ष्मी व विष्णु गरुडावर आणि शची व इंद्र उडत्या सिंहासनावर बसून निघाले. कुबेर नवनिधी घेऊन शंकराच्या मागे बसला. देवनारी व ऋषीपत्नी आणि अप्सरा चित्रविचित्र बहु मोल वस्त्रे परिधान करून विमानातून निघाल्या.

शंकराच्या विवाहचे वऱ्हाड औषध-पुरीच्या सीमेवर आले तेव्हां हिमवान आपले पुरोहित मुनीवर्य गर्ग, पत्नी मेनका व पुत्र यांच्या सह मंगलवाद्य वाजत असतां सामोरा आला. ब्रह्मदेव, विष्णु, देवेंद्र व ऋषीमुनींस त्याने प्रणाम केला आणि शंकरा-समोर हात जोडून उभा राहून म्हणाला–"तू सर्वेश्वर महादेव आहेस तुला जामाता करवून घेऊन मी कृतार्थ झालो. आतां माझ्या घरी येऊन पार्वतीचा हात आपल्या हातात घेऊन आमच्या सर्व कुटुंबियांस कृतार्थ कर." त्यानंतर हिमवानाने वराला पोशाख देऊन सुगंधी द्रव्ये, फुले व तांबूल देऊन वरपूजा केली. सर्व अतिथींना प्यावयास उत्तमोत्तम पेयें देण्यात आली. त्यांचा श्रम परिहार करण्यासाठी वधूपक्षाकडील लोक पंख्याने वारा करू लागले.

शंकराचे रूप पाहून वधूपक्षाकडील सर्व स्त्रियांनी पार्वतीला असा पती मिळाल्या-



बद्दल ती किती सौभाग्यवती आहे याचे परस्परांशी वर्णन केले. नंतर मेनका हात जोडून शंकराला म्हणाली–"मी इतरांचे बोलणे ऐकून काही काही बोलले. ते विसर तू शंकर आहेस, क्षमा कर." नंतर सौभाग्य-वती स्त्रियांनी शंकराला आशीर्वाद दिला.

शंकराला घेऊन हिमवान व मेनका वाजत गाजत व पुष्पवृष्टि करीत जनवासा होता तेथे आले. ज्यांना ज्यांना अहेर द्यावयाचा होता देऊन सर्वांची उतरण्याची उत्तम व्यवस्था करून दोघे आपल्या घरी परत आली.

पार्वती कुळरीतीप्रमाणे गौरीहाराला बसली. अंबिकेच्या देवळात जाऊन देवीला

नमस्कार केला व देवीचा आशीर्वाद घेतला. सौभाग्यवती स्त्रियांबरोबर ती देवळात जात असतां देव आकाशातून तिचे दर्शन घेऊन मनात म्हणत होते, ही परमेश्वरी आहे. हिचा शंकराशी विवाह झाला तर आपले सर्व कष्ट दूर होतील.

पार्वती अंबिकेची पूजा करून घरी परतली. मुहूर्ताची वेळ जवळ येत होती. शंकराला ऐरावतावर बसवून मंगलवाद्य वाजवीत विवाह मंडपाजवळ आणण्यात आले. हिमवानाने पुढे होऊन शंकराला मांडवात आणले व ब्रह्मदेवाने बोहोल्यावर मांडलेल्या पाटावर बसविले. हिमवान व मेनका दोघांनी जामाताचे चरण धुवून ते पाणी स्वत:वर शिंपडून घेतले आणि नंतर विधिवत कन्यादानाचा कार्यक्रम उरकला. शिवजी व पार्वती परस्परांकडे पाहून आनंदित झाली.

अशाप्रकारे शंकरपार्वतींचा विवाह थाटामाटाने पार पडला. सर्व शंकराचा निरोप घेऊन स्वस्थानी निघून गेले. शंकराने हिमवा-

कडून हिमवान व मेनकेला कळविली.

हिमवान व मेनकेने पार्वतीला निरोप देण्यासाठी सर्व तयारी केली. सुंदर उत्तमोत्तम वस्त्रे, तिचे सिहासन, दासी, संसाराला लागणारी भांडी वगैरे अहेराचे सामान देऊन पार्वतीला शंकराबरोबर जाण्यास निरोप दिला. निरोप देतांना म्हणाले–"सदाशिवा, आतां पार्वतीच्या सुख-दु:खाचा मालक तूच आहेस." सौभाग्यवती स्त्रियांनी शंकर पार्वतीला प्रेमपूर्वक आशीर्वाद दिला.

सुमुहूर्तावर शंकर पार्वतीसह कैलास-पर्वतावर आला आणि ऋषींच्या आदेशा-प्रमाणे विधिवत गृहप्रवेश झाला. तीन दिवस कैलासपर्वतावर जेवणावळी चालू होत्या. त्यानंतर ब्रह्मा, विष्णु व इंद्रादिक देव आणि सप्तर्षींनी शंकरपार्वतीला आशीर्वाद देऊन त्यांचा निरोप घेतला. शंकराने सर्वांस यथोचित वस्त्रे आदि देऊन निरोप दिला.



१२०. 'स्पंज' याची शिकार

"स्पंज' हा एक पाणी ओढून घेणारा समुद्रात राहणारा प्राणी आहे. परंतु त्याला पाहून तो प्राणी असेलसे कोणाला वाटत नाही. त्याला डोके नसते व त्याच्या अंगात रक्त प्रवाहपण नसतो. परंतु तो वाढतो व त्याला पिले होतात. तो खातो. तो जिवंत असतो तोंपर्यंत त्याच्यावर एक एक पातळ कात असते. त्याचा आतील भाग मऊ रेशांचा गुंता असतो.

'स्पंज' अनेक प्रकारचे असतात. काही फार मूल्यवान असतात. ते समुद्राच्या तळातून मोत्यासारखे बाहेर काढावे लागतात. येथे कांटेरी फावड्याने त्याला काढण्याचे चित्र दिले आहे. याला काढण्याचे काम करणारांना हवेचा पुरवठा करणारी नळी आणि त्याला बाहेर काढण्यासाठी जो दोर असतो तोदेखील चित्रात दिसेल.

